

Andrzej Kunisz

Skarb rzymskich denarów z czasów Republiki i cesarza Augusta odkryty w Połańcu, pow. Staszów

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 6, 103-159

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ KUNISZ

SKARB RZYMSKICH DENARÓW Z CZASÓW REPUBLIKI I CESARZA AUGUSTA ODKRYTY W POŁAŃCU, POW. STASZÓW

W dniu 9 listopada 1968 r. w Połańcu, pow. Staszów, w czasie kopania piasku na terenie zwanym „Folwarkiem”, położonym w odległości ok. 100 m na północ od brzegu rzeki Wschodniej, w piaszczystej ziemi na głębokości ok. 70—80 cm odkryto naczynie gliniane zawierające srebrne monety rzymskie¹. Odkrycia dokonano na parceli Józefa Pławskiego, a znalazcami byli rolnicy z Połańca: Władysław Kłosiński i Mieczysław Marczewski, zatrudnieni okresowo przy naprawie wału ochronnego rzeki Wschodniej.

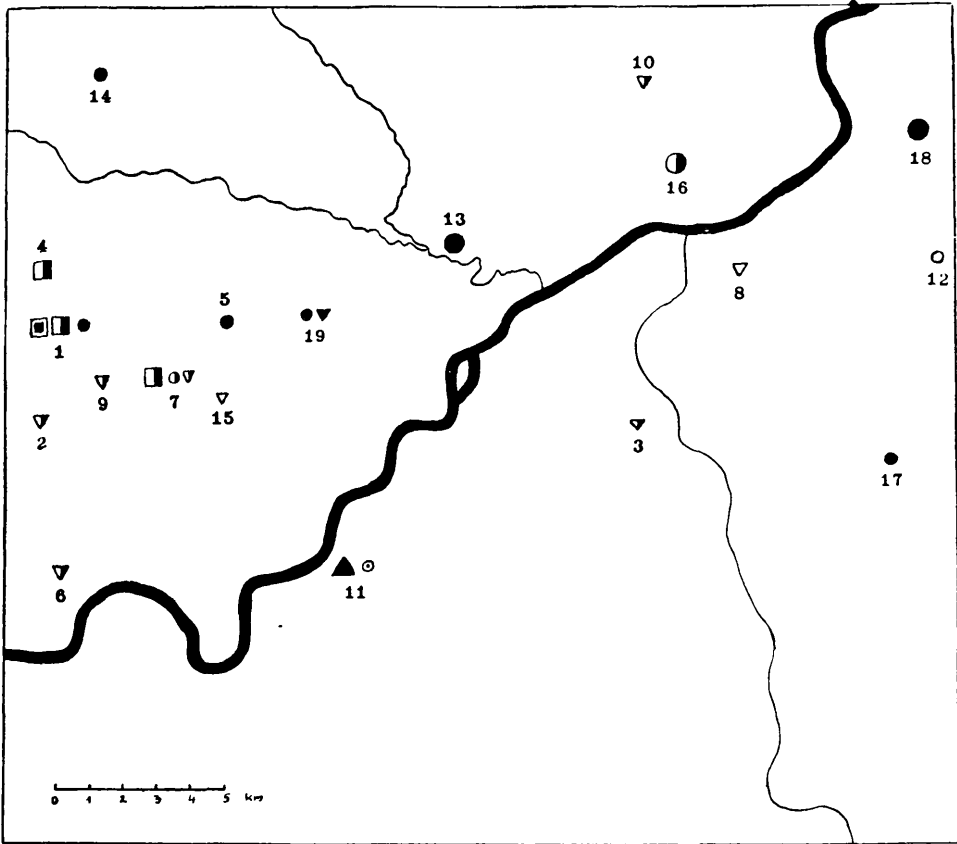
Monety znajdowały się w niewielkim naczyniu glinianym wysokości prawdopodobnie około 15 cm z dokładnie wygładzonymi ściankami koloru czarnego. Naczynie to rozbito łopata w momencie odkrycia skarbu, a jego szczątki wywieziono wraz z ziemią, którą użyto do umocnienia wału ochronnego nad rzeką. Żadne fragmenty naczynia nie zachowały się przeto, co praktycznie przekreśliło możliwość uwzględnienia tego czynnika przy interpretacji odkrycia.

Skarb rozdzielili pomiędzy siebie obaj znalazcy; pojedyncze monety trafiły również w ręce innych robotników. Podkreślić należy, że znalazcy skarbu, licząc się z możliwością dużej wartości naukowej odkrycia, poinformowali o nim prasę kielecką. W następstwie tego ukazała się w dzienniku „Słowo Ludu” z 15 XI 1968 r. krótka notatka, zatytułowana *Cenne znalezisko numizmatyczne koło Połańca*.

W wyniku natychmiastowej akcji pracowników działu archeologicznego Muzeum Świętokrzyskiego i wyjazdu do Połańca mgra Zygmunta Pyzika² udało się zabezpieczyć przed rozproszaniem właściwie całość odkrycia i prze-

¹ Autor pragnie w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowanie kierownikowi działu archeologicznego Muzeum Świętokrzyskiego, mgrowi Januszowi Kuczyńskiemu, którego uprzejmości zawdzięcza możliwość opracowania tego cennego znaleziska. Notatkę wstępną o odkryciu skarbu zamieściliśmy w czasopiśmie „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XIII, Warszawa 1969 (cytowane dalej „WN”).

² Informacje dotyczące okoliczności odkrycia skarbu podajemy w oparciu o sprawozdanie mgra Z. Pyzika z wyjazdu do Połańca w dniu 15 listopada 1968 r. oraz ustalone przez niego fakty. Sprawozdanie znajduje się w aktach działu archeologicznego Muzeum Świętokrzyskiego (teczka „Połaniec”).

Ryc. 1. Okolice Połańca w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich

	O k r e s			
	późno- lateński	wczesno- rzymski	późno- rzymski	rzymski
Osada		▲		
Cmentarzysko	◻			◻
Monety pojedyncze	○	●	○	○
Skarb monet		●		◐
Inne zabytki		▼	▼	▼

1 Beszowa	8 Niziny	15 Stara Wieś
2 Biskupice	9 Orzelec Mały	16 Tursko Wielkie
3 Borowa	10 Osala	17 Tuszów Narodowy
4 Borzymów	11 Otałęż	18 Wojków
5 Grabowa	12 Padew	19 Zdzieci
6 Komorów	13 Połaniec	
7 Łubnice	14 Sichów	

jąc je do zbiorów Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach, gdzie monety zainwentaryzowano pod pozycją inwentarza 2353 i sygnaturami katalogowymi 2963—3109. Do muzeum dotarły zarówno monety znajdujące się jeszcze w posiadaniu znalazców, jak i pojedyncze sztuki z rąk innych osób; według zgodnych informacji zaginął tylko jeden denar, który zgubiono w pierwszych dniach po odkryciu skarbu. W uznaniu za społeczną postawę znalazcy skarbu, W. Kłosiński i M. Marczewski, otrzymali z Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach wysokie nagrody pieniężne.

Nowo odkryty skarb leży w pasie nadwiślańskim — o kilka zaledwie kilometrów od Wisły — obfitującym zarówno w drobne, jak i zespołowe znaleziska monet rzymskich, jakkolwiek rzadko sięgające tak wczesnej epoki³. Dodać należy, że również okolica samego Połańca zawiera dość liczne ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich, choć pochodzące niemal wyłącznie ze znalezisk powierzchniowych, gdyż nie prowadzono tutaj dotychczas badań wykopaliskowych na szerszą skalę. Rozmieszczenie znalezisk monet rzymskich oraz innych zabytków archeologicznych z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Połańca przedstawiamy na załączonej mapce (ryc. 1)⁴.

Skarb z Połańca z uwagi na swą chronologię jest znaleziskiem unikalnym na ziemiach polskich, a zarazem jednym z bardziej interesujących w skali wszystkich terytoriów leżących w starożytności poza granicami państwa rzymskiego. Wartość tego odkrycia powiększa jeszcze fakt, że praktycznie w całości (z wyjątkiem jednej zagubionej monety) dotarło ono do naukowego zbadania.

Wśród 147 zbadanych monet ze skarbu znajdowały się następujące denary⁵:

³ Por. mapki znalezisk monet rzymskich w Małopolsce, jakie zamieszcza A. Kunisz *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemie Małopolski* Wrocław—Warszawa—Kraków 1969.

⁴ Mapkę tę opracowano na podstawie materiałów, jakie zebrali: J. Wielowiejski *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Materiały Starożytne”, t. VI, Warszawa 1960, s. 291 nn.; J. Kuczyński *Skarb denarów rzymskich ze Skrobaczowa, pow. Busko*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. II, Kraków 1964, mapka na s. 119; wykorzystano również informacje uzyskane od mgra J. Kuczyńskiego oraz własną kartotekę znalezisk monet rzymskich w Małopolsce. O znaleziskach monet w województwie kieleckim por. również A. Kunisz *Nieznane znaleziska monet rzymskich z Kielecczyzny*, „Archeologia”, t. X, Warszawa—Wrocław 1958, s. 194—213 oraz J. Gurba *Znaleziska monet rzymskich w Kieleckiem*, „Światowit”, t. XXIV, Warszawa 1962, s. 305—312.

⁵ Dokładna datacja najwcześniejszych emisji denarów rzymskich jest jeszcze kwestią dyskusyjną. Stanowiska, które reprezentują H. Mattingly i E. S. G. Robinson (*The Date of the Roman Denarius and other Landmarks in Early Roman Coinage*, „Proceedings of the British Academy”, London, R. 1932, s. 211 nn., gdzie przyjmują zapoczątkowanie emisji denara na 187 r.), a z drugiej strony R. Thomsen (*Early Roman Coinage*, t. I—III, Koebenhavn 1957—1961 — datacja na r. 215/214), różnią się dość istotnie od siebie. W związku z tym należy się również liczyć z możliwością niewielkich przesunięć w datacji niektórych późniejszych serii denarów republi-

Anonimowy, typ „Dioskurowie”	ok. 187 — 172 p. n. e.	3
Anonimowy, typ „Dioskurowie” (kaduceusz)	ok. 182 — 172 p. n. e.	1
Anonimowy, typ „Wiktoria na bidze”	ok. 145 — 138 p. n. e.	1
Atilius Saranus	ok. 145 — 138 p. n. e.	1
Pinarius Natta	ok. 145 — 138 p. n. e.	1
C. Plutius	ok. 137 — 134 p. n. e.	1
C. Renius	ok. 135 — 126 p. n. e.	2
Cn. Lucretius Trio	ok. 133 — 126 p. n. e.	1
L. Antestius Gragulus	ok. 133 — 126 p. n. e.	2
Sex. Pompeius Fostlus	ok. 133 — 126 p. n. e.	1
M. Baebius Tampilus	ok. 120 p. n. e.	1
C. Aburius Geminus	ok. 119 — 110 p. n. e.	1
P. Maenius Antiaticus	ok. 119 — 110 p. n. e.	1
M. Vargunteius	ok. 119 — 110 p. n. e.	1
M. Porcius Laeca ⁶	ok. 119 — 110 p. n. e.	1
M. Fourius Philus	ok. 110 — 108 p. n. e.	1
M. Tullius	ok. 109 p. n. e.	1
Q. Fabius Labeo	ok. 109 p. n. e.	2
Mn. Aemilius Lepidus	ok. 109 p. n. e.	1
C. Fonteius	ok. 109 p. n. e.	1
L. Memmius	ok. 109 p. n. e.	1
M. Cippius	ok. 107 p. n. e.	3
C. Claudius Pulcher	ok. 106 p. n. e.	2
App. Claudius, T. Mallius	ok. 106 p. n. e.	2
L. Flaminius Cilo	ok. 106 — 105 p. n. e.	3
L. Caesius	ok. 103 p. n. e.	1
L. Memmius Galeria	ok. 103 — 102 p. n. e.	1 <i>serratus</i>
L. Appuleius Saturninus	ok. 100 — 97 p. n. e.	1
L. Iulius	ok. 100 — 97 p. n. e.	1
L. Thorius Balbus	ok. 100 — 95 p. n. e.	3
M. Lucilius Rufus	ok. 100 — 95 p. n. e.	1
Q. Minucius Thermus	ok. 96 — 95 p. n. e.	1
L. Cassius Caeicianus	ok. 93 p. n. e.	1
C. Allius Bala	ok. 93 p. n. e.	1
A. Postumius Albinus	ok. 92 — 91 p. n. e.	1
D. Iunius Silanus	90 — 89 p. n. e.	3
L. Calpurnius Piso Frugi	90 — 89 p. n. e.	1
C. Vibius Pansa ⁷	89 — 88 p. n. e.	7
Q. Titius	88 p. n. e.	5
L. Titurius	88 p. n. e.	4
Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus	87 p. n. e.	4

kańskich. W niniejszym opracowaniu opieramy się na wersji H. Mattingly’ego, rozbudowanej w szczegółowy system chronologiczny przez E. A. Sydenhama (*The Coinage of the Roman Republic*, London 1952). R. Thomsen przedstawił dotychczas tylko ogólne założenia, bez sformułowania całego systemu i datacji poszczególnych emisji.

⁶ Określenie monety niezupełnie pewne.

⁷ Określenie jednego denara niezupełnie pewne.

L. Rubrius Dossenus	87 — 86 p. n. e.	3
C. Marcius Censorinus	86 p. n. e.	2
Gargilius, Ogulnius, Vergilius	ok. 85 — 83 p. n. e.	1
Mn. Fonteius	ok. 84 p. n. e.	2
L. Iulius Bursio	ok. 83 p. n. e.	3
C. Licinius Macer	ok. 83 p. n. e.	2
P. Crepusius	ok. 82 — 81 p. n. e.	1
Q. Antonius Balbus	ok. 81 p. n. e.	2 <i>serrati</i>
C. Marius Capito	ok. 79 p. n. e.	1 <i>serratus</i>
A. Postumius Albinus	ok. 79 p. n. e.	2 <i>serrati</i>
C. Naevius Balbus	78 — 77 p. n. e.	1 <i>serratus</i>
L. Procius	78 — 77 p. n. e.	2
L. Papius	78 — 77 p. n. e.	1 <i>serratus</i>
M. Volteius	ok. 76 p. n. e.	3
Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus	ok. 76 — 74 p. n. e.	1
L. Rutilius Flaccus	ok. 75 p. n. e.	1
C. Postumius	ok. 74 — 73 p. n. e.	1
M. Plaetorius Cestianus	ok. 68 — 66 p. n. e.	1
M. Nonius Sufenas	ok. 63 — 62 p. n. e.	1
C. Considius Nonianus	ok. 63 — 62 p. n. e.	1
C. Coelius Calvus	ok. 62 p. n. e.	1
P. Fonteius Capito	ok. 61 p. n. e.	1
L. Furius Brocchus	ok. 61 p. n. e.	1
Q. Caepio Brutus	ok. 60 p. n. e.	1
P. Plautius Hypsaesus	58 p. n. e.	1
Mn. Acilius	ok. 55 p. n. e.	2
L. Scribonius Libo	55 p. n. e.	1
A. Plautius	ok. 54 p. n. e.	1
Q. Sicinius, C. Coponius	49 — 48 p. n. e.	1
Dec. Postumius Albinus	49 — 48 p. n. e.	1
L. Hostilius Saserna	ok. 48 p. n. e.	1
C. Iulius Caesar, typ „Trofeum”	ok. 47 p. n. e.	1
C. Iulius Caesar, typ „Ceres”	46 p. n. e.	1
M. Cordius Rufus	ok. 46 p. n. e.	3
T. Carisius	ok. 45 p. n. e.	5
C. Considius Paetus	ok. 45 p. n. e.	1
L. Aemilius Buca	ok. 44 p. n. e.	2
P. Clodius	ok. 41 p. n. e.	4
C. Vibius Varus	ok. 39 p. n. e.	1
M. Antonius, Octavianus. M. Barbatius	41 p. n. e.	1
M. Antonius, L. Antonius, M. Cocceius Nerva	41 p. n. e.	1
M. Antonius, Octavianus	40 — 39 p. n. e.	1
Octavianus	31 — 29 p. n. e.	1
Augustus, P. Petronius Turpilianus ⁸	19 p. n. e.	1

⁸ Emisje Augusta z imionami triumwirów monetarnych datujemy w oparciu o ustalenia, jakie przedstawił K. Pink (*The Triumviri Monetales and the structure of the Coinage of the Roman Republic*, „Numismatic Studies”, American Numismatic Society, t. VII, New York 1952, s. 46 nn.). Upřednio

Augustus, M. Durmius	19 p. n. e.	1
Augustus, C. Marius Tromentina	17 p. n. e.	1
Augustus, typ „IMP XII”	11 — 9 p. n. e.	1
Augustus, typ „Cezarowie” ⁹	2 p. n. e. — 14 n. e.	3
Monety nie datowane dokładnie		
Typ „Dioskurowie”	II w. p. n. e.	1
Typ „Wiktoria na bidze”	II w. p. n. e.	1

W skarbie z Połańca znajdują się wyłącznie denary; nie występują w nim inne rodzaje srebrnych monet republikańskich: wcześniejsze didrachmy i kwadrygaty, wiktoryaty ani też współczesne denarom emisje kwinarów i wybijanych w początkowym okresie ze srebra sesterców. Nie natrafiono w skarbie na tzw. barbarzyńskie naśladownictwa denarów, nie zidentyfikowano również denarów platerowanych. W skarbie z Połańca znajduje się natomiast 8 monet „ząbkowanych” (*denarii serrati*) oraz 30 z wizerunkiem dwukonnego rydwanu na rewersie (*denarii bigati*).

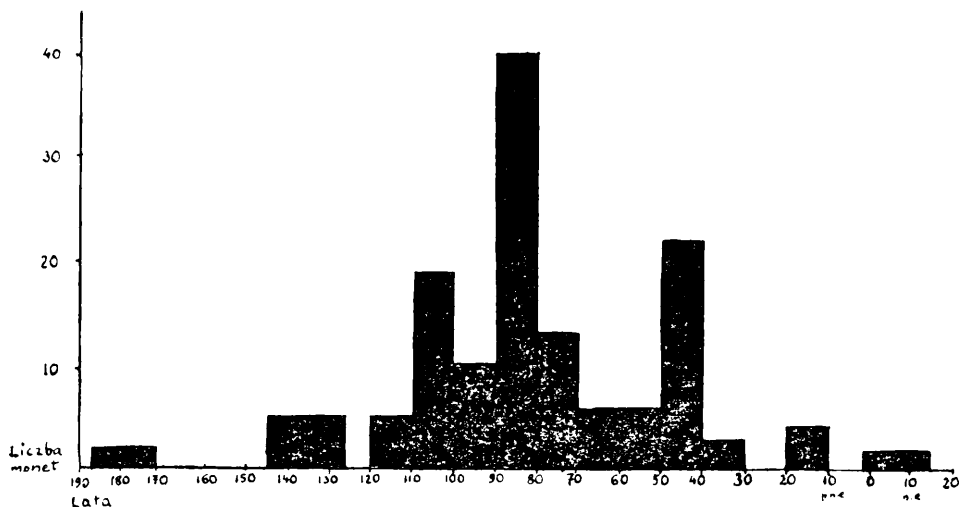
Pod względem chronologii emisji skarb z Połańca przedstawia się bardzo interesująco. Daje on obraz historii rzymskiego denara od pierwszych anonimowych serii, poprzez emisje poszczególnych triumwirów monetarnych z II i I w. p. n. e., monety z czasów Juliusza Cezara, Marka Antoniusza i wreszcie cesarza Augusta, którego 7 denarów stanowi końcowe monety w skarbie, zaś najpóźniejsze z nich, z wizerunkiem młodych cesarów, Gajusza i Lucjusza, na rewersie, wybite zostały w okresie pomiędzy 2 r. p. n. e. a 14 r. n. e.

Strukturę chronologiczną skarbu z Połańca przedstawia załączony wykres (ryc. 2)¹⁰. Sprzed r. 120 p. n. e. pochodzi tylko 16 monet, w tym anonimowe denary typu „Dioskurowie” (4) i typu „Wiktoria na bidze” (1). Liczba monet późniejszych nieco wzrasta, by największe zagęszczenie osiągnąć dla emisji z lat 90 — 81 p. n. e., z którego to dziesięciolecia pochodzi aż 40 denarów, czyli 27% całości skarbu. Późniejsze lata reprezentowane są już mniej licznie i dopiero na czasy Juliusza Cezara przypada pewien wzrost. W skarbie są tylko 3 monety Marka Antoniusza, przy czym dwukrotnie noszą one na rewersie popiersie Oktawiana, raz zaś Lucjusza Antoniusza (brata Marka); charakterystyczny jest zupełny brak „legionowych” denarów M. Antoniusza, wybijanych ze znacznie gorszego kruszcu i używanych do płacenia żołdu wojsku. *Denarii serrati* pochodzą z lat ok. 103 — 102 p. n. e. (L. Memiusz, Galeria — 1 denar) oraz ok. 81 — 77 p. n. e. (Kw. Antoniusz

emisje te datowano: P. Petroniusz Turpilianus oraz M. Durmiusz — 18 r. p. n. e., G. Mariusz Tromentina — 13 r. p. n. e.; por. H. Mattingly *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. I, London 1923 (reed. 1965), s. XCVI nn. (cytowane dalej BMC).

⁹ Denary z postaciami cesarów Gajusza i Lucjusza na rewersie — emitowane przez szereg lat i powszechnie spotykane — datowano uprzednio na okres między 2 r. p. n. e. a 11 p. n. e. (H. Mattingly BMC, t. 1, s. 88 nn.). Dokładna datacja nie jest tu możliwa, lecz obecnie uważa się, że wybijano je przypuszczalnie aż do końca panowania Augusta (14 r. n. e.), którą to datę przyjmujemy w niniejszym opracowaniu — por. M. Grant *Roman Imperial Money*, London 1954, s. 77 nn. (cytowane dalej RIM).

¹⁰ Daty wielu emisji ustalone są tylko w przybliżeniu (np. „ok. 100—97 r.”), w związku z czym wykres daje również jedynie przybliżony obraz.

Ryc. 2. Struktura chronologiczna skarbu z Połańca

Balbus — 2 denary, G. Mariusz Kapito — 1, A. Postumiusz Albinus — 2, G. Newiusz Balbus — 1 oraz L. Papiusz — 1).

Pod względem miejsca wybitcia monet skarb jest bardzo niejednorodny i jakkolwiek większość denarów pochodzi z mennicy rzymskiej, to jednak reprezentowane w nim są również emisje szeregu innych mennic. Jest to zresztą wynikiem niezbyt unormowanej sytuacji menniczej w okresie rzymskiej Republiki, kiedy monetę bito w wielu ośrodkach (niektórych dotychczas jeszcze nie udało się zlokalizować dokładnie) i nie nastąpiła jeszcze taka centralizacja produkcji pieniądza z kruszców szlachetnych w stolicy państwa, jaka miała miejsce w okresie wczesnego Cesarstwa¹¹. Stąd też w skarbie z Połańca wśród emisji z II w. p. n. e. spotykamy m. in. denary bite w Rhegium oraz w bliżej nie zlokalizowanych mennicach w południowej, środkowej i północnej Italii, jak również na Sycylii i w Galii nadpadańskiej. Wśród denarów pierwszej połowy I w. p. n. e. występują oprócz Rzymu także bliżej nie zlokalizowane mennice italskie. Jeszcze większa różnorodność zaznacza się dla schyłkowego okresu Republiki: denary Juliusza Cezara pochodzą z Galii i Afryki, Marka Antoniusza z Małej Azji (Efez), Oktawiana zaś ze Wschodu. Większość denarów z czasów panowania cesarza Augusta pochodzi z mennicy w Lugdunum; są to emisje z lat 11 p. n. e. do 14 n. e., kiedy w Rzymie nie wybijano w ogóle srebrnego ani złotego pieniądza¹², a gros jego produkcji pochodziło właśnie z tej galijskiej mennicy.

¹¹ O kwestii mennic w okresie Republiki por. E. A. Sydenham, op. cit., s. XLIV nn. oraz H. Mattingly *Roman Coins from the earliest Times to the Fall of the Western Empire*, London 1967, s. 42 nn.

¹² Por. H. Mattingly *BMC*, t. I, s. 25 nn. oraz tenże *Roman Coins...*, s. 104 n.; o roli mennic prowincjonalnych w tym okresie zob. również M. Grant *The mints of Roman gold and silver in the early Principate*, „Numismatic Chronicle”, ser. 6, t. XV, London 1955, s. 39 nn. Interesujące są tutaj pro-

TAB. I. DENARY ZE SKARBU W POŁAŃCU POD WZGLĘDEM CIĘŻARU

Ciężar monety	Ilość monet				
	II w. p. n. e.	I połowa I w. p. n. e.	od Cezara do Oktawiana	August	Ogółem
Do 3 g	—	—	2	—	2
3,001 — 3,050 g	—	1	—	—	1
3,051 — 3,100 g	2	2	—	—	4
3,101 — 3,150 g	1	1	—	—	2
3,151 — 3,200 g	—	—	—	—	—
3,201 — 3,250 g	—	2	1	—	3
3,251 — 3,300 g	2	3	—	—	5
3,301 — 3,350 g	1	6	2	—	9
3,351 — 3,400 g	—	2	1	—	3
3,401 — 3,450 g	—	6	2	—	8
3,451 — 3,500 g	3	9	2	1	15
3,501 — 3,550 g	5	11	1	—	17
3,551 — 3,600 g	9	10	3	—	22
3,601 — 3,650 g	12	8	4	1	25
3,651 — 3,700 g	3	2	2	2	9
3,701 — 3,750 g	2	6	2	1	11
3,751 — 3,800 g	—	3	1	—	4
3,801 — 3,850 g	—	1	—	—	1
3,851 — 3,900 g	—	1	—	1	2
3,901 — 3,950 g	—	1	—	1	2
3,951 — 4,000 g	—	—	1	—	1
4,001 — 4,050 g	—	—	1	—	1
Ogółem monet	40	75	25	7	147
Ciężar ogólny g	141,336	268,261	87,642	25,940	523,179
Przeciętny ciężar 1 monety w gramach	3,533	3,577	3,506	3,706	3,559

Strukturę zawartości skarbu z Połańca pod względem wagi przedstawia załączona tabela (tab. I). 147 monet ze skarbu waży ogółem 523,179 g co daje przeciętną wagę jednego denara — 3,559 g. Rozpiętość wag monet jest dość

porcje monet Augusta pod względem miejsca ich wybicia, występujące w skarbie denarów z miejscowości Ribnik (prov. Lika, Jugosławia), kończącym się również emisjami Augusta z wizerunkiem cesarów na rewersie; z mennicy rzymskiej pochodzą tylko 2 denary, z Lugdunum 12, z Emerita 3, z innych mennic hiszpańskich 13, wreszcie 6 ze Wschodu — te ostatnie jednak wybite zostały jeszcze przed przyjęciem przez Oktawiana tytułu Augusta w 27 r. p. n. e. (por. J. Klemenc *Nalaz rimskih republikanskih i Augustovih denara iz Ličkog Ribnika*, „Numismatika”, Zagreb, R. 1933, s. 12 nn.).

znaczna i wynosi w zasadzie od 2,966 do 4,033 g. Wyjątkiem jest jeden z denarów T. Karyzjusza, wybity około 45 r. p. n. e., o ogromnie obniżonej wadze 2,353 g i nieco mniejszej średnicy niż normalne denary (nr 125)¹³. Należy zauważyć, że właściwie przez cały ten okres czasu stopa mennicza pozostawała niezmienną, gdyż od połowy II w. p. n. e. denary wybijano po 84 sztuki z jednego funta srebra, czyli przepisowa waga jednej monety winna była wynosić 3,98 g¹⁴. Ciężar znacznej większości monet w skarbie z Połańca koncentruje się jednak w granicach 3,40 — 3,75 g (107 sztuk, a więc 73% monet zbadanych), natomiast tylko sporadyczne są wypadki większych odchyień wagi w górę lub w dół¹⁵. Zwrócić należy również uwagę na to, że wskutek długiej cyrkulacji znacznej większości monet z tego skarbu i na ogół dużego stopnia ich zużycia — pewną część obniżenia wagi położyć należy na karb starcia denarów w obiegu, nie zaś na produkcję przez mennicę monet już o obniżonym standardzie.

Analizując tabelę wagową monet, zauważyć można, że faktycznie ciężar srebrnego denara w czasie Republiki utrzymywał się na jednakowym poziomie, może poza przejściowym okresem zamętu w jej schyłkowych latach, jakkolwiek na ten ostatni wskaźnik wpływają dość wyraźnie występujące w skarbie dwie monety o wadze poniżej 3 g. Wśród monet z II w. p. n. e. przeciętny ciężar wynosi 3,533 g, w emisjach z pierwszej połowy I w. p. n. e. — 3,577 g, natomiast w okresie upadku Republiki, od monet Juliusza Cezara do Oktawiana włącznie tylko 3,506 g. W emisjach pochodzących z czasów panowania cesarza Augusta stwierdzamy dość wyraźny wzrost wagi i dążność do utrzymania wysokiego standardu pieniądza. Oczywiście monety późniejsze, obiegające krócej, mają na ogół znacznie lepszy stan zachowania aniżeli denary z II w. p. n. e., stąd usprawiedliwiony ubytek ich wagi poniżej przepisanej wysokości winien być znacznie mniejszy. Jakkolwiek nieuzasadnione byłoby wyciąganie daleko idących wniosków z analizy struktury wagowej skarbu denarów z Połańca, zespołu niezbyt wielkiego, którego proporcje mogą być w jakimś stopniu przypadkowe, to jednak powyższe przykłady są dość wymowne.

Monety odkryte w Połańcu pochodzą z okresu, kiedy rzymskie denary

¹³ Podajemy tutaj — i dalej w analogicznych wypadkach — numer monety w katalogu denarów ze skarbu w Połańcu, zamieszczonym w końcowej partii niniejszego opracowania; identyczną numerację zastosowano na planszach z reprodukcjami monet.

¹⁴ Najwcześniejsze emisje denarów wybijano o ciężarze 4,52 g (72 sztuki z funta srebra); T. Mommsen (*Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin 1860, s. 296 n.) przytacza jednak szereg przykładów denarów z drugiej połowy II w. p. n. e. oraz z I w. p. n. e. o ciężarze przekraczającym 4 g. O metrologii pieniądza w okresie Republiki oraz o ówczesnym systemie monetarnym por. E. A. Sydenham, op. cit., s. XV nn., XXXIX n.

¹⁵ Zbliżone proporcje wagowe zarejestrowano również w innych skarbach denarów republikańskich. Np. w skarbie z Niederlangen (Kr. Aschendorf, NRF), zawierającym 62 denary, z których większość stanowiły *denarii serrati*, a kończącym się monetą Oktawiana z 29/28 r. p. n. e., waga monet wahała się od 3,0 do 3,7 g, przy czym denary o ciężarze powyżej 3,4 g stanowiły blisko 75% wszystkich monet (por. H. Willers *Ein Fund von Serrati im freien Germanien*, „Numismatische Zeitschrift”, t. XXXI, Wien 1900, zestawienie monet na s. 342 nn.).

wybijano z prawie czystego srebra: zawartość kruszcu w denarach republikańskich oraz Augusta wynosiła przeciętnie 95—99%¹⁶; wyjątkiem były emisje platerowane, do których powrócimy niżej. Systematyczne, choć początkowo powolne psucie srebrnego pieniądza przez obniżanie w nim procentu szlachetnego kruszcu zaznaczyło się w Cesarstwie Rzymskim dopiero później.

Pod względem ikonograficznym skarb z Połańca przynosi zestaw monet bardzo interesujący, jak chyba żadne inne znalezisko monet rzymskich z ziem polskich. W czasach Cesarstwa — a spotykamy u nas przede wszystkim denary z tego właśnie okresu — ikonografia monety nosiła pewne piętno schematyzmu i monotonii, zarówno w stylu, jak i wyobrażeniach znajdujących się po obu stronach monety, a także w legendzie. Natomiast w okresie Republiki istniało znacznie większe zróżnicowanie i dowolność pod tym względem, stąd też denary z Połańca przedstawiają bogactwo typów, tematów i wyobrażeń, jakiego próżno by szukać w innych znaleziskach. Jak wiadomo, emisja monety służyła często triumwirom monetarnym m. in. do podkreślenia splendoru swych rodów drogą przedstawiania na monetach mniej lub bardziej historycznych wydarzeń z przeszłości, w których ich przodkowie mieli poważniejszy udział. Przykłady upamiętniania takich wydarzeń widzimy również na denarach z Połańca: np. na monecie P. Plaucjusza Hypseusa z 58 r. (nr 109) umieszczono napis „C YPSAE COS PRIV CEPIT”, mający upamiętniać zdobycie miasta Privernum przez jednego z przodków tego urzędnika, konsula Gajusza Plaucjusza Hypseusa. Fakt ten według tradycji miał miejsce w 329 r. podczas wojny Rzymian z Wolskami¹⁷. Na rewersie denara (nr 108), wybitego ok. 60 r. przez Kwintusa Cepiona Brutusa — późniejszego zabójcę Cezara — umieszczono postać kroczącego w pełnym dostojństwie pomiędzy liktorami L. Juniusza Brutusa, który według tradycji miał u schyłku VI w. przewodzić ludowemu powstaniu, w wyniku którego obalono w Rzymie królestwo, i uzyskał jako pierwszy godność konsula. Szereg denarów przynosi dalsze, bardzo interesujące wizerunki. Na monecie G. Mariusza Kapitona z ok. 79 r. (nr 89) przedstawiono rolnika, postępującego za parą wołów ciągnących pług; podobny motyw znajdujemy również na denarze L. Kasjusza Ceiciana z ok. 93 r. (nr 46). Na kilku monetach przedstawiono przybory liturgiczne kapłanów rzymskich (np. denar Juliusza Cezara z 46 r., nr 118), na jeszcze innych widać bardzo wystylizowane wyobrażenia świątyni bogini Wenus na górze Eryx na Sycylii (G. Konsydusz Nonianus, ok. 63—62 r., nr 104)¹⁸ lub piętrowy budynek z kolumnami, wzniesiony w Rzymie na Polu Marsowym i zwany *Villa Publica* (denar P. Fontejusza Kapitona, ok. 61 r., nr 106)¹⁹. Z punktu widzenia historii mennictwa interesujący jest szczególnie denar T. Karyzjusza, wybity ok. 45 r. (nr 122),

¹⁶ S. Bolin *State and Currency in the Roman Empire to 300 A. D.*, Stockholm 1958, s. 78; H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 24, 28; dla czasów Augusta także BMC, t. I, s. XLIV. Pomijamy tutaj oczywiście wspomniane „legionowe” denary Marka Antoniusza.

¹⁷ O monecie tej zob. również H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 73.

¹⁸ O kulcie bogini „Venus Erycina” i o jej świątyni na górze Eryx por. M. Grant *RIM*, s. 260.

¹⁹ Por. o tym H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 82 oraz J. R. Hamilton *T. Didius and the „Villa Publica”*, „Numismatic Chronicle”, ser. 6, t. XV, London 1955, s. 224 nn.

na którym przedstawiono ówczesne narzędzia mincerskie, służące do bicia pieniądza: kowadło, młot i kleszcze. Na awersach monet, po królującej bezkonkurencyjnie na denarach pierwszego półwiecza głowie Romy przybranej w hełm, pojawiać się zaczęły wyobrażenia innych bóstw, herosów lub uosobień różnorodnych cnót. Ilustrację zróżnicowania ikonograficznego monet występujących w tym skarbie dają ich reprodukcje, zamieszczone w niniejszej pracy, jakkolwiek zły stan zachowania dużej części monet bardzo utrudnia czytelność szczegółów.

W skarbie z Połańca wyraziście występuje kwestia tzw. *punch-marks*, czyli niewielkich rozmiarów wtórnych stempelków, przykładanych na monetach rzymskich. Zwyczaj umieszczania takich znaczków był specyficzny dla okresu rzymskiej Republiki — szczególnie dla emisji wybitych po r. 100 p. n. e. — oraz dla panowania Augusta²⁰. Znacznie rzadziej trafiają się one na emisjach Tyberiusza, zaś tylko wyjątkowo na monetach z okresu panowania późniejszych władców²¹. Charakterystyczne, że stempelki te znajdują się z reguły na monetach srebrnych, choć znane są jednostkowe wypadki występowania ich również na emisjach złotych; nie natrafiono natomiast na znaczki tego rodzaju na monetach bitych z brązu. Denary srebrne, noszące takie stempelki, są z reguły wybite z dobrego kruszcu, z wyjątkiem bardzo sporadycznych wypadków. Nie ustalono dotychczas, kiedy rozpoczęto stosować praktykę wyciskania na monetach znaczków tego rodzaju, musiało to jednak nastąpić nie później, niż ok. 50 r. p. n. e., gdyż występują już one w skarbie z San Cesario koło Modeny we Włoszech, zakopanym właśnie w tym czasie²².

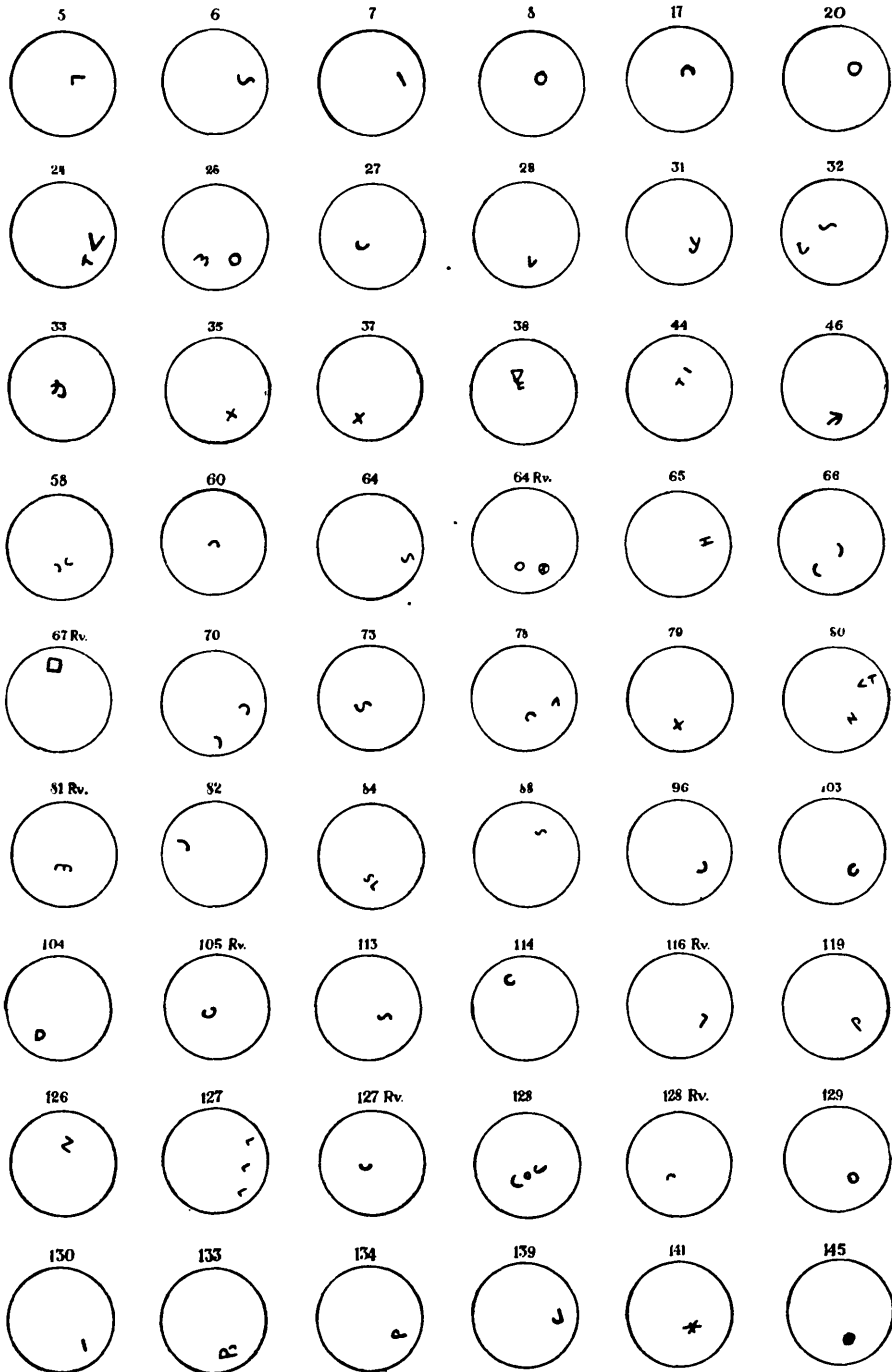
Na denarach z Połańca znaczki te występują bardzo licznie: stwierdzono je aż na 51 monetach ze 147 zbadanych, co jest dość wysokim procentem²³.

²⁰ H. Willers, op. cit., s. 352.

²¹ Ibid.; H. Mattingly *BMC*, t. I, wymienia w zbiorach Muzeum Brytyjskiego w Londynie tylko po jednym denarze Tyberiusza (s. 121), Nerona (s. 213) i Witeliusza (s. 385) oraz 3 aureusy Nerona (s. 200 i 210), 1 Galby (s. 352) i 1 Witeliusza (s. 385), jako posiadające wyciśnięte znaczki tego rodzaju.

²² H. Willers, op. cit., s. 352; T. Mommsen, op. cit., s. 416; E. A. Sydenham, op. cit., s. LVI.

²³ Przedstawienie graficzne znaczków występujących na denarach z Połańca przynosi rys. 3. Wśród znajdujących się w 1891 r. w Muzeum w Karlsruhe 457 „rodowych” denarów republikańskich znaczki takie posiadały tylko 34 sztuki (por. M. Bahrfeldt *Über die Münzen der römischen Republik in der grossherzoglich Badischen Münzsammlung zu Karlsruhe*, „Numismatische Zeitschrift”, t. XXIII, Wien 1891, s. 95—116; zamieszczono tutaj rysunki 40 stempelków). Oczywiście przy przyjmowaniu monet do zbiorów muzealnych zwracano uwagę na jak najlepszy stan zachowania monety, stąd przypuszczalnie procent ten musi być wyraźnie zaniżony w stosunku do proporcji występujących w całej kursującej masie srebrnego pieniądza. W skarbie 62 denarów republikańskich z Niederlangen (Kr. Aschendorf, NRF) aż 44 monety opatrzone były takim stempelkiem, w skarbie 29 denarów z Denecamp w Holandii — 10 (H. Willers, op. cit., s. 351). W skarbie z Libčeves (okr. Bilina) w północno-zachodnich Czechach wśród 35 zbadanych denarów republikańskich z II i pierwszej połowy I w. p. n. e. również znajdują się monety z takimi stempelkami; por. reprodukcje denarów, jakie zamieszcza Z. Nemeškalová (*Libčeveský poklad. Nástin jeho historio-*

Ryc. 3. Znaczkki (punch-marks) występujące na denarach z Połańca

Stempelki te wystąpiły na awersach 47 monet, zaś na rewersach tylko 7 (u trzech monet umieszczono je równocześnie po obu stronach). Charakterystyczne jednak, że znaczek taki znalazł się tylko na dwóch denarach „zabkowanych” (L. Memiusz Galeria z lat ok. 103—102, nr 38, oraz Kw. Antoniusz Balbus z ok. 81 r., nr 88). Owe *punch-marks* posiadają najczęściej wygląd pojedynczej literki (S, P, L lub innych), niekiedy kombinacji paru liter (np. SL), niejednokrotnie zaś półksiężycy lub znaku bliżej nie sprecyzowanego. W skarbie połanieckim stempelki te występują licznie również na emisjach z II w. p. n. e.: na awersach 16 monet, poczynając od anonimowej emisji typu „Wiktoria na bidze” z lat 145—138 oraz denarów Atyliusza Saranusa i Pinariusza z tychże lat. Ponadto znaczki te występują na 22 denarach z pierwszej połowy I w. p. n. e., na 10 ze schyłkowych lat Republiki oraz na 3 z czasów panowania Augusta.

Znaczenie, proveniencja i cel stosowania tych nieco tajemniczych znaczków nie są jeszcze dostatecznie wyjaśnione²⁴. Badacze zgodni są w tym, że nie mają one związku z procesem wybijania monety, lecz że proveniencja ich jest wtórna i wykonywano je już na gotowych monetach. Powszechnie również uważa się, że znaczki te nie mają pochodzenia urzędowego, lecz prywatne. Najbardziej prawdopodobne jest przypuszczenie, że np. bankierzy rzymscy w ten sposób oznaczali znajdujące się w ich posiadaniu monety wykonane z pełnowartościowego kruszcu, gwarantując jak gdyby tym znakiem dobrą jakość pieniądza²⁵. Chodziłoby tu przede wszystkim o odróżnienie denarów dobrych od platerowanych, kursujących dość licznie w tym okresie, co oczywiście nie oznacza, ażeby denary bez wyciśniętego stempelka musiały być gorszej jakości, gdyż praktyce wyciskania *punch-marks* poddano tylko pewną część masy srebrnej monety obiegającej w państwie rzymskim. Istniała również hipoteza, że przyłożenie znaczka miało uprawomocnić pozostawanie nadal w obiegu wytartej monety republikańskiej²⁶; mielibyśmy wówczas do czynienia z urzędową proveniencją tego stempelka, lecz jest to mało prawdopodobne, gdyż często spotyka się go na monetach dość dobrze zachowanych, a poza tym praktykę tę zapoczątkowano zbyt wcześnie, przed zmianami w rzymskim systemie monetarnym w początkach Cesarstwa.

Stan zachowania monet ze skarbu połanieckiego ilustruje załączona tabela, opracowana na podstawie 10-stopniowej skali określania stanu zachowania monety (tab. II). Tabela wskazuje, że w skarbie tym znajdują się w znacznej większości monety o dużym, niekiedy bardzo dużym stopniu wytarcia. Jest to zresztą zrozumiałe, zważywszy bardzo długie utrzymywanie

kého významu, „Numismatické Listy”, t. XX, Praha 1965, s. 33 nn.). Wreszcie w zbliżonym chronologicznie do połanieckiego skarbie ze Strimba w Rumunii, zawierającym 212 denarów rzymskich, znaczki takie nosiło aż 56 monet (por. B. Mitrea *Legaturi comerciale ale Geto-Dacilor din Muntenia cu Republica Romana reflectate în descoperiri monetare. Tezaurul de la Strimba, r. Tîrgoviste*, „Studii si cercetari de Numismatica”, t. II, Bucuresti 1958, s. 146 nn.).

²⁴ O kwestii tej por. T. Mommsen, op. cit., s. 457 nn.; M. Bahrfeldt, op. cit., s. 101 nn.; H. Willers, op. cit., s. 350 nn.; M. Grant *RIM*, s. 29; H. Mattingly *BMC*, t. I, s. XXVIII i XLV.

²⁵ H. Willers, loc. cit., M. Grant, loc. cit.

²⁶ Wspomina o tym Willers, op. cit., s. 353.

TAB. II. STAN ZACHOWANIA MONET SKARBU Z POŁAŃCA

Klasa	Określenie stanu zachowania monety	Ilość monet				
		II w. p. n. e.	I połowa I w. p. n. e.	Od Cezara do Oktawiana	August	Ogółem
I	Bez śladów użycia.	—	—	—	—	—
II	Pięknie zachowana.	—	—	—	—	—
III	Bardzo dobrze zachowana.	—	1	—	1	2
IV	Dobrze zachowana.	—	1	—	3	4
V	Dość dobrze zachowana.	9	21	9	3	42
VI	Dość mocno wytarta.	10	10	9	—	29
VII	Mocno wytarta.	11	19	6	—	36
VIII	Bardzo mocno wytarta.	7	21	—	—	28
IX	Ogromnie wytarta i prawie nieczytelna.	3	2	1	—	6
X	Zupełnie wytarta i nieczytelna.	—	—	—	—	—
Ogółem		40	75	25	7	147

się w obiegu ogromnej większości denarów tego skarbu; zjawisko takie występuje zresztą niemal zawsze w wypadku rzymskich denarów republikańskich. Oczywiście stan taki wpływa na czytelność monet, z których nie wszystkie można było dokładnie określić według katalogu, a parę denarów nawet trudno dokładniej ustawić chronologicznie. W skarbie z Połańca nie ma prawie denara, na którym byłaby czytelna cała legenda, również wizerunki na awersie i rewersie monet są w większości wypadków dość mocno wytarte i często drobniejsze ich szczegóły są nieuchwytnie. W skarbie nie ma żadnej monety dwóch klas odpowiadających najlepszym stopniom zachowania („moneta bez śladów użycia” i „moneta pięknie zachowana”), występuje ogółem tylko kilka monet bardzo dobrze lub dobrze zachowanych, natomiast znaczną większość monet określić należy jako dość mocno, mocno lub bardzo mocno wytarte, a kilka jest ogromnie wytartych i prawie nieczytelnych. Skala, według której posegregowaliśmy monety pod względem ich stanu zachowania, jest oczywiście w jakimś stopniu subiektywna, niemniej pozwala wyraziście scharakteryzować stopień zużycia w obiegu denarów z tego skarbu.

Tabela ilustruje zrozumiałe zjawisko, że znacznie gorszy stan zachowania występuje u monet z II w. p. n. e. i pierwszej połowy I w. p. n. e., nieco lepszy dla emisji z czasów Cezara i Marka Antoniusza, a tym bardziej monet panowania Augusta. Niemniej i wśród tych ostatnich nie ma żadnego denara „prosto spod stempla”, a niektóre wykazują nawet dość znaczne ślady pozostawiania w obiegu. Z trzech końcowych monet w tym skarbie, których emisji nie można precyzyjnie datować (miała ona jednak miejsce w okresie pomiędzy 2 r. p. n. e. a 14 r. n. e.), dwie są dość dobrze, trzecia zaś dobrze zachowana; ślady zużycia w obiegu występują na nich przede wszystkim w postaci pewnego starcia wizerunków oraz zatarcia części liter legendy. Oczywiście nie można tego traktować jako dowodu, że monety te znajdowały się w obiegu

jeszcze długo po 14 r. n. e., gdyż mogły one zostać wybite w pierwszych latach emisji denarów z postaciami młodych cesarów na rewersie i wówczas 10-letnie kursowanie mogłoby w pełni usprawiedliwić ten stopień starcia monety.

Pod względem rzadkości numizmatycznej monet skarb z Połańca składa się w ogromnej większości z egzemplarzy typów bardzo pospolitych i pospolitych. Do takich zalicza się zresztą większość typów rzymskich republikańskich denarów, wybijanych w ogromnych ilościach, w przeciwieństwie do znacznie rzadszych kwinarów czy sesterców, nie mówiąc już o emisjach złotych, stanowiących nie lada rzadkość numizmatyczną. W skarbie z Połańca występuje tylko 17 monet, określonych przez E. A. Sydenhama jako dość pospolite i 7 jako nieczęste; monety najcenniejsze to nie notowana przez Sydenhama odmiana denara M. Furiusza (nr 20, Syd. 529 var.), anonimowy denar z lat 182 — 172 typu „Dioskurowie” z kaduceuszem w polu monety (nr 4), określony jako rzadki, oraz dalsze 3 denary, określone jako dość rzadkie (Gargiliusz, Ogulniusz, Wergiliusz, ok. 85—83 r. — nr 78; Marek Antoniusz i Oktawian — nr 135; Marek Antoniusz i Lucjusz Antoniusz — nr 136).

Omówienie zawartości skarbu z Połańca zamknąć pragniemy naszkicowaniem głównych rysów rzymskiego systemu monetarnego w czasach Republiki oraz za panowania cesarza Augusta, na tym tle bowiem należy rozpatrywać ów skarb.

System monetarny Republiki Rzymskiej²⁷ od momentu rozpoczęcia w połowie III w. p. n. e. emisji monet srebrnych, którymi były najpierw didrachmy, potem zaś dopiero denary, odznaczał się dużą jednolitością kruszcową i stabilnością. Podstawą ustroju monetarnego był denar, używany masowo we wszystkich transakcjach; dość dużą popularnością cieszyły się również srebrne wiktoryaty o wartości $\frac{3}{4}$ denara. Inne emisje monet srebrnych (kwinary oraz sesterce) znajdowały się w obiegu w niewielkich ilościach i wybijane były tylko przez niektórych triumwirów monetarnych. Pieniądz złoty, emitowany tylko sporadycznie, nie uczestniczył praktycznie w obiegu w czasach Republiki. Dopiero w jej schyłkowych latach, za czasów Cezara i Oktawiana, zaczęto regularnie emitować również monetę złotą. Drobniejsze jednostki monetarne (as, semis itd.), wybijane z miedzi, a od czasów Juliusza Cezara również z mosiądzu²⁸, obiegały, praktycznie biorąc, tylko na terenie Italii, gdyż w transakcjach zewnętrznych posługiwano się z reguły denarami, zaś na potrzeby obiegu wewnętrznego poszczególnych prowincji wystarczał pieniądz brązowy wybijany we własnym zakresie przez kolonie²⁹. Charakterystyczną cechą ustroju monetarnego Republiki — przejętą zresztą później przez wczesne Cesarstwo — był równoprawny obieg pieniądza różnych chronologicznie emisji; dopiero za Trajana w początkach II w. n. e. wycofano z obiegu monetę wybitą przed panowaniem Nerona³⁰. Charakterystyczne było również w czasach Republiki dość liczne występowanie mo-

²⁷ H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 5 nn.; E. A. Sydenham, op. cit., s. XV nn., XXXIX nn.; S. Bolin, op. cit., s. 47 nn.

²⁸ H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 28.

²⁹ T. Mommsen, op. cit., s. 730; A. N. Zograf *Antičnye monety*, „Materiały i issledovanija po archeologii SSSR”, t. XVI, Moskwa—Leningrad 1951, s. 53.

³⁰ Por. S. Bolin, op. cit., s. 208.

net platerowanych, szczególnie denarów, posiadających pod powłoką srebra miedziane wnętrze³¹. Cel tych emisji nie jest jeszcze dobrze wysświetlony; najprawdopodobniej były to wykonywane normalnym stemplem w mennicach fałszerstwa dla prywatnego zysku mincerza. W obiegu uczestniczyła jednak dość duża ilość takiej monety. Być może dla zapobieżenia temu procederowi zastosowano u schyłku II w. p. n. e. dość masową produkcję denarów „ząbkowanych”, w których łatwiej byłoby stwierdzić istnienie nieszlachetnego wnętrza; *denarii serrati* licznie emitowano również w latach 87—77 oraz około r. 70 i ok. r. 60³². Chyba również z kwestią emisji platerowanych wiąże się występowanie na monetach tego okresu tzw. *punch-marks*, o czym wspomnieliśmy wyżej.

System monetarny, charakterystyczny dla schyłkowego okresu Republiki, utrzymał się również za pierwszych cesarzy, z tym, że szerzej do obiegu wkroczyło złoto: aureusy o wadze niepełna 8 g i wartości 25 denarów, czyli 100 sesterców (od czasów Augusta sesterce wybijano już nie ze srebra, lecz z mosiądzu, jako największą monetę brązową), i znacznie rzadsze pół-aureusy, czyli złote kwinary³³. Podstawową rolę w obiegu nadal odgrywał denar, którego waga pozostawała na niezmiennym poziomie aż do reformy Nerona z r. 63, kiedy to zmniejszono ją do 3,41 g, obniżając równocześnie wagę aureusa do ok. 7,3 g³⁴. Mniej więcej od czasów Nerona rozpoczął się również — początkowo powolny — proces obniżania wartości pieniądza srebrnego, przede wszystkim przez zwiększanie procentu miedzi w stopie, z którego go wybijano, co wyraziście występuje przy badaniach nad zawartością czystego kruszcu w monetach emitowanych od tego czasu³⁵.

³¹ Opracowanie kwestii monet platerowanych przedstawił W. Makomaski (*Nummi subaerati*, „WN”, t. II, 1958, z 2, s. 14—22). Oczywiście daty szeregu emisji należy dość znacznie przesunąć w oparciu o system chronologiczny zaproponowany przez E. A. Sydenhama, nawet przy ewentualnym uwzględnieniu poprawek w myśl sugestii R. Thomsena, stąd wiele wniosków autora artykułu jest nieaktualnych. O denarach platerowanych por. również T. Mommsen, op. cit., s. 387 nn., oraz E. A. Sydenham, op. cit., s. XLIII n.

²² E. A. Sydenham, op. cit., s. XL nn.; H. Mattingly *Roman Coins...*, s. 19 nn.

³³ O systemie monetarnym za Augusta i jego następców por. H. Mattingly *BMC*, t. I, s. XLIV nn., tenże *Roman Coins...*, s. 120 nn., oraz V. Picozzi *La monetazione imperiale Romana*, Roma 1966, s. 7 nn.

³⁴ H. Mattingly *BMC*, t. I, s. XLIV; V. Picozzi, op. cit., s. 10.

³⁵ Por. L. C. West *Gold and silver coin standards in the Roman Empire*, „Numismatic Notes and Monographs” nr 94, New York 1941, s. 53 nn. oraz S. Bolin, op. cit., tabela na s. 210 n. Jeszcze w schyłkowych latach Republiki operacji gwałtownego pogorszenia jakości kruszcu w denarze dokonał przejściowo Marek Antoniusz, wybijając w latach 32—31 p. n. e. tzw. „legionowe” denary o dość znacznej domieszce miedzi (10—20%, por. S. Bolin, op. cit., s. 48). Denary te przez długi czas nie cieszyły się popularnością, lecz w czasach dość znacznego pogorszenia jakości srebrnej monety od połowy II w. n. e. zaczęły pojawiać się w skarbach liczniej niż dobre denary republikańskie (por. S. Bolin, op. cit., s. 344 nn., tabele wartości skarbów).

Skarb odkryty w Połańcu stanowi unikalne znalezisko na ziemiach polskich, ogromnie odbiegające chronologicznie od wszystkich innych znanych skarbów monet rzymskich. Najstarsze z dotychczasowych pochodzą najwcześniej z drugiej ćwierci II w. n. e. i zawierają m. in. denary Hadriana (117 — 138)³⁶; skarb z Połańca wyprzedza je więc o przeszło stulecie.

Rzymskie monety sprzed panowania Nerona (54 — 68) są w ogóle rzadkie na ziemiach polskich i trafiają się właściwie tylko albo w postaci znaleziska pojedynczej monety, albo też w składzie zespołów późniejszych. Ponieważ na czasy od Trajana aż do początków III w. n. e. przypada okres największego nasilenia napływu pieniądza rzymskiego na ziemię polską³⁷, przeto docierał już wówczas na nasze tereny w zasadzie tylko pieniądz bity od połowy I w. n. e., jakkolwiek niewielki procent monet wcześniejszych utrzymywał się nadal w obiegu na obszarze imperium³⁸; z monet republikańskich mogłyby to być jednak przede wszystkim „legionowe” denary Marka Antoniusza, wybijane z gorszego kruszcü.

Emisje republikańskie i pierwszych cesarzy — do Klaudiusza (41 — 54) włącznie — dotarły przeto na ziemię polską w zasadzie przed zapoczątkowaniem napływu fali denarów cesarskich w początkach II w., stąd też są odbiciem najwcześniejszej fazy napływu pieniądza rzymskiego na nasze tereny. Rozmieszczenie znalezisk tych monet na ziemiach polskich ilustruje załączona mapka (ryc. 4)³⁹, gdzie wyróżniono pieniądz republikański czasów

³⁶ Do 1964 r. na ziemiach polskich zarejestrowano ogółem 201 skarbów monet rzymskich, przeważnie srebrnych. Ogromna większość skarbów denarów datuje się na przełom II i III w. n. e., kończąc się emisjami Kommodusa (180 — 192) lub Septymiusza Sewera (193 — 211) — por. A. Kunisz *Kontakty ludności ziem polskich z Imperium Rzymskim w świetle znalezisk monetarnych*, „WN”, t. IX, 1965, s. 166 n. Najwcześniejsze dotychczas skarby denarów z ziem polskich, pochodzące z miejscowości Bógpomóż, pow. Lipno, oraz Gostynina (M. Gumowski *Moneta rzymska w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. X, Poznań 1956, s. 109, 130) kończyły się przypuszczalnie monetami Hadriana, choć wskutek dość pobieżnych informacji o tych zespołach nie możemy wykluczyć ewentualności, że wchodziły w ich skład również monety późniejsze. Z nieprawdopodobnym twierdzeniem, jakoby skarb ze Staniątek, pow. Bochnia, zawierać miał wyłącznie monety Trajana, polemizujemy szerzej w innej pracy (A. Kunisz, *Chronologia...*, s. 71). O skarbie z Łysej Góry, który składać się miał rzekomo z monet przełomu Republiki i Cesarstwa, por. ostatnio J. Kolendo *Przekaz T. Czackiego dotyczący skarbu monet Cezara i Augusta z Łysej Góry*, „Archeologia”, t. XVII, Warszawa—Wrocław 1966, s. 89 nn.

³⁷ Por. A. Kunisz *Kontakty...*, s. 166 n.

³⁸ Zob. zestawienie zawartości skarbów denarów rzymskich I—III w. n. e., jakie zamieszcza S. Bolin, op. cit., s. 336 nn. Zawartość zakopywanych wówczas na terenie imperium skarbów odbija w jakimś stopniu proporcje zachodzące współcześnie w masie srebrnego pieniądza obiegającego w państwie rzymskim.

³⁹ Mapkę tę opracowano na podstawie posiadanej kartoteki znalezisk monet rzymskich w Polsce, która stanowiła również uprzednio bazę do sporządzenia statystyk znalezisk, opublikowanych przed kilku laty (A. Kunisz *Kontakty...*, s. 167, 172 nn.).

Augusta oraz okresu od Tyberiusza do Klaudiusza włącznie⁴⁰. Na podstawie tej mapki stwierdzić można, że znaleziska pojedynczych monet republikańskich — z jednym wyjątkiem wyłącznie denarów, najczęściej z I w. p. n. e. — występują niemal tylko w Małopolsce (w tym kilka w pasie nadwiślańskim), na Śląsku i we wschodniej Wielkopolsce (w okolicach Kalisza i Inowrocławia). Monety Augusta — srebrne i brązowe — są bardziej rozproszone po całym kraju, nie tworząc specjalnych skupień, zaś emisje następnych cesarzy (prawie wyłącznie brązowe, niekiedy noszące popiersia Agryppy, Druzusa lub Germanika) rozmieszczone są również prawie na całym terytorium Polski, z wyjątkiem jej północno-wschodniej części.

Na terenie Małopolski najbardziej interesujące dotychczas znalezisko monet rzymskich tego okresu pochodzi z Otałęży, pow. Mielec, odległej zresztą od Połańca zaledwie o ok. 10 km, choć położonej na drugim brzegu Wisły. W czasie badań wykopaliskowych odkryto tutaj w różnych miejscach na terenie osady z okresu wpływów rzymskich pojedynczo 4 srebrne monety, mianowicie *denarii serrati* Tyberiusza Klaudiusza oraz L. Papiusza z lat 78 — 77 i denary normalnego typu D. Juniusza Silana z lat 90 — 89 oraz Man. Acyliusza Glabryona z ok. 55 r.⁴¹ We wsi Brzezcie, pow. Opatów, odkryto niemal współczesny z końcowymi monetami skarbu połanieckiego denar Augusta z lat 19 — 16 p. n. e., wybity w Hiszpanii, najprawdopodobniej w mennicy Colonia Patricia⁴². Ze szlakiem nadwiślańskim wiążą się ponadto denary republikańskie z Krakowa (G. Juniusz, ok. 145 — 138 r.) i Zofipola, pow. Proszowice (Gn. Lukrecjusz Trio, ok. 133 — 126 r.). Dalsze małopolskie znaleziska monet tego okresu grupują się na Podkarpaciu: wielki brąz Oktawiana i Agryppy z Radoszyc, pow. Sanok, moneta brązowa Augusta ze Skrzydłnej, pow. Limanowa, pojedyncze denary Tyberiusza z Gorlic i Kaliguli z Bieczy, wreszcie peryferyjne już znaleziska denara „ząbkowanego” z II w. p. n. e. z Wojnicza, pow. Brzesko, i brązowej monety z popiersem Tyberiusza (wybitej za panowania Augusta) z Tarnowa. Brązowe monety ze Skrzydłnej i Tarnowa, emitowane za rządów Augusta, pochodzą z mennicy w Lugdunum, podobnie jak kilka końcowych denarów skarbu połanieckiego. Tylko jedno małopolskie znalezisko monety z tego najwcześniejszego okresu (republikański denar Gn. Domicjusza z lat ok. 108 — 107), odkryte w okolicach Hrubieszowa, leży z dala od powyższych skupisk⁴³.

Tak więc skarb z Połańca umiejscowiony jest dość silnie w kręgu innych znalezisk wczesnych monet rzymskich na ziemiach polskich. Ogółem na naszych terenach zarejestrowano dotychczas 18 odkryć pojedynczych monet republikańskich (w tym 17 denarów), 8 z czasów panowania Augusta (w tym

⁴⁰ Pominięto wypadki odkrycia ówczesnych monet w jednym zespole wraz z emisjami późniejszymi, co wskazuje na ich wtórną proveniencję.

⁴¹ A. Szałapata *Z badań osady kultury przeworskiej w Otałęży, pow. Mielec*, „Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964”, Rzeszów 1964, s. 25 n.; „WN”, t. IX, 1965, s. 59 n. (w obu wypadkach błędna datacja monet); „WN”, t. XI, 1967, s. 243.

⁴² A. Kietlińska *Monety starożytne w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, „Materiały Starożytne”, t. II, Warszawa 1957, s. 274.

⁴³ O powyższych znaleziskach małopolskich por. A. Kunisz *Chronologia...*, tam również dalsza literatura.

Ryc. 4. Znaleziska monet rzymskich do połowy I w. n. e. na ziemiach polskich

Monety pojedyncze	Republika	August	Tyberiusz — Klaudiusz
Srebrne	■	●	▲
Brązowe	□	○	△
Nie określone		⊙	⚠
Skarb denarów z Połańca		⊖	

3 denary) oraz 17 z okresu lat 14—54 n. e. (w tym tylko 3 denary, 12 monet brązowych i 2 dokładnie nie określone).

Skarb z Połańca stanowi również znalezisko bardzo interesujące w skali całego terytorium Europy pozalimesowej. Wydaje się bowiem, że jest to dotychczas największy zbadany skarb denarów republikańskich i augustowskich z tego obszaru⁴⁴.

Kilka zespołowych znalezisk monet republikańskich, denarów, zarejestrowano dotychczas w Czechosłowacji; z nich jednak tylko skarb z miejscowości Libčeves w północno-zachodnich Czechach, zawierający podobno ok. 100—200 denarów, został przynajmniej w części zbadany, choć szereg kwestii, m. in. dotyczących zawartości, chronologii i monety końcowej, jest jeszcze niejasnych⁴⁵. O pozostałych skarbach monet republikańskich w ČSRŚ informacje są bardzo skąpe i mogą niekiedy budzić wątpliwości⁴⁶. Skarbów kończących się emisjami Augusta dotychczas w Czechosłowacji nie zarejestrowano.

Na obszarach ZSRR sytuacja kształtuje się dość podobnie jak na ziemiach polskich: znaleziska monet republikańskich i pierwszych cesarzy są nieliczne, a skarbów z tego okresu nie zarejestrowano w ogóle. Wyjątkiem jest bliska ongiś granicom państwa rzymskiego strefa kaukaska, gdzie oprócz szeregu drobnych znalezisk monet tego okresu odkryto również na terenie Armenii skarb monet republikańskich do czasów Marka Antoniusza, w Gruzji zaś 2 skarby denarów, kończące się emisjami Augusta⁴⁷.

Również w Niemczech skarby monet rzymskich tego wczesnego okresu są bardzo nieliczne — występują one częściej tylko nad Renem, w pobliżu granic Imperium Rzymskiego, a pewne zgrupowanie znalezisk monet datowanych na czasy Augusta wiązano z bitwą Germanów przeciw legionom Warusa w Lesie Teutoburskim w 9 r. n. e.⁴⁸

⁴⁴ Zestawienie skarbów monet z okresu Republiki daje E. A. Sydenham, op. cit., s. LII nn., a także T. Mommsen, op. cit., s. 411 nn.; o kilku skarbach z czasów Augusta wspomina H. Mattingly *BMC*, t. I, s. LXXVI, n. We wszystkich jednak wypadkach chodzi o skarby z obszarów wchodzących w starożytności w skład Imperium Rzymskiego.

⁴⁵ *Nálezy minci v Cechach, na Moravě a ve Slezsku*, t. I, Praha 1955, nr 237; Z. Nemeškalova, op. cit., s. 33 nn. Ze skarbu zbadano 35 denarów: 3 ze schyłku II w. p. n. e. (w tym 2 *serrati*), 28 *serrati* z lat 82—77, 2 denary normalnego typu z r. 75 oraz 2 *serrati* z 69 i 58 r.; w skład skarbu wchodziły ponadto bliżej nie określone denary kilku dalszych rodów, stąd nie jest pewne, czy moneta z 58 r. była rzeczywiście monetą końcową tego zespołu. Nie wiadomo też, czy monety uchwytnie nie pochodzą z selekcji, co mogłoby nasuwać pewne wątpliwości co do autentyczności obecnych porcji.

⁴⁶ Por. *Nálezy minci...*, nr 225, 238, 241, 845, 853 i 855 a.

⁴⁷ V. V. Kropotkin *Klady rimskich monet na territorii SSSR*, „Svod archeologičeskich istočnikov”, z. G 4—4, Moskwa 1961, nr 1558, 1622, 1635; por. statystykę znalezisk z obszaru ZSRR, jaką zamieszcza A. Kunisz (*Monety starożytne na ziemiach słowiańskich — konfrontacja problemów i ocen*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa 14—18 IX 1965, t. VI, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, tabela po s. 92).

⁴⁸ H. Veltman *Funden von Römermünzen im freien Germanien und die Örtlichkeit der Varusschlacht*, Osnabrück 1886.

Natomiast bardzo licznie skarby monet republikańskich i pierwszych cesarzy występują na terenie Rumunii⁴⁹, co wiąże się z faktem, że rzymski denar na długo przed podbojem Dacji, gdyż już w I w. p. n. e., a następnie w I w. n. e. obiegał dość masowo na tym terytorium⁵⁰. Informacje o wielkości tych skarbów są jednak skąpe i nie znamy dokładniej ich struktury⁵¹.

Na Węgrzech skarby monet republikańskich zamykają się najczęściej emisjami z czasów Augusta⁵². Mamy tutaj do zanotowania m. in. zbliżony chronologicznie do połanieckiego skarb z Budapesztu, w którym oprócz 123 rzymskich denarów z czasów Republiki i Augusta, z monetą końcową ok. 10 r. p. n. e., wystąpiło również ok. 350 tzw. „monet erawiskich”, czyli wybijanych w tych okolicach naśladownictw rzymskich monet republikańskich⁵³.

Na obszarze państwa rzymskiego skarby współczesne połanieckiemu nie są liczne, co wynikało w dużej mierze z pokojowych warunków życia za panowania Augusta⁵⁴. Nie zawsze też znany jest dokładny skład tych zespołów. Niemniej analiza zawartości dobrze zbadanych skarbów monet rzymskich ze schyłkowego okresu Republiki oraz z czasów Augusta rzuca pewne światło na strukturę rzymskiej masy monetarnej, obiegającej na obszarze Imperium w początkach Cesarstwa, zwłaszcza w stosunku do denara. Pozwala też prześledzić stopniową ewolucję zachodzącą w obiegu pieniądza srebrnego, proces wypierania dawniejszych emisji przez pieniądz nowszy, stopniowe zmniejszanie się w skarbach procentu monet z II w. p. n. e., szczególnie najdawniejszych typów anonimowych.

Na strukturę obiegającej w państwie rzymskim masy monetarnej w zakresie interesującego nas tutaj przede wszystkim pieniądza srebrnego nieco światła rzuca tabela przedstawiająca zawartość kilku przykładowo dobranych, dobrze zbadanych skarbów monet rzymskich, pochodzących przede

⁴⁹ Zestawienie ich daje I. Winkler (*Contributii numismatice la istoria Daciei*, „Studii si cercetari stiintifice”, Acad. RPR, Filiala Cluj, ser. 3, t. VI, Cluj 1955, s. 126 nn.), wymieniając blisko 40 skarbów rzymskich monet republikańskich. Por. także B. Mitrea, op. cit., tabela po s. 178.

⁵⁰ I. Winkler, op. cit., s. 180.

⁵¹ Tak np. brak informacji o zawartości bardzo interesującego skarbu z Islaz (prov. Bucuresti), zawierającego ok. 160 srebrnych monet z czasów Republiki i Augusta, aż do r. 4 n. e., a więc stanowiącego pewną paralelę do skarbu połanieckiego (ibid., s. 138 n.). Natomiast niemal identyczną strukturę chronologiczną, jak odkrycie z Połańca, posiada skarb ze Strimba na Wołoszczyźnie, kończący się monetą z lat 11—9 p. n. e. (wykaz monet podaje B. Mitrea op. cit., s. 129—144).

⁵² Por. A. Mócsy *Pannonia*, [w:] *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, t. suppl. 9, Stuttgart 1962, szp. 692.

⁵³ Ö. Gohl *A budapesti eraviszkus éremlelet*, „Numizmatikai Közlöny, t. I, Budapest 1902, s. 17—45; o napływie pieniądza rzymskiego na teren Pannonii w tej fazie por. również A. Mócsy, op. cit., szp. 691 nn.

⁵⁴ Por. H. Mattingly *BMC*, t. I, s. LXXV. A. Blanchet (*Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris 1900, s. 31 nn.) zestawiając skarby monet rzymskich ukryte na terenie Galii wymienia tylko 8 zespołów zdeponowanych za Augusta, gdy np. dla okresu zamętu w połowie III w. n. e. zarejestrował aż 302 skarby datowane na lata 253—270.

TAB. III. STRUKTURA SKARBOW DENARÓW RZYMSKICH Z PRZEŁOMU ER

	Pieve Quinta (Wiochy)	Nieder- langen (NRF)	Metz (Francja)	Budapeszt (Węgry)	Strimba (Rumu- nia)	Połaniec (Polska)	Onna (Holan- dia)	Feins (Holandia)
Moneta końcowa	39 p.n.e.	29/28 p.n.e.	15—12 p.n.e.	10 p.n.e.	11—9 p.n.e.	2 p.n.e. — 14 n.e	14—37 n.e.	14—37 n.e.
Ogólna liczba monet datowanych *	839	62	258	123	212	147	236	52
Monety z II w. p.n.e.	153	21	×	17	58	40	37	2
	18,2	33,9	×	13,8	27,4	27,2	15,7	3,8
Monety z I połowy I w. p.n.e.	471	40	×	51	108	75	92	13
	56,1	64,5	×	41,5	50,9	51,0	39,0	25,0
Monety od Cezara do Oktawiana	215	1	×	39	36	25	74	20
	25,6	1,6	×	31,7	17,0	17,0	31,4	38,5
Monety Augusta	—	—	60?	16	10	7	15	13
	—	—	23?	13,0	4,7	4,8	6,4	25,0
Monety Tyberiusza	—	—	—	—	—	—	18	4
	—	—	—	—	—	—	7,6	7,7

* Datacja monet według E. A. Sydenhama, op. cit.

wszystkim z różnych terytoriów państwa rzymskiego (tab. III)⁵⁵. Czas zdeponowania poszczególnych zespołów różni się nieco od siebie, odpowiadając w przybliżeniu — w wypadku skarbów zakopanych na terenie prowincji państwa rzymskiego — dacie emisji monety końcowej; pozwoli to przeto uchwycić pewną ewolucję zachodzącą w obiegu srebrnego pieniądza na przełomie Republiki i Cesarstwa.

Zapoznanie się ze strukturą powyższych skarbów pozwala przede wszystkim stwierdzić ogromną dysproporcję, jaka istniała na przełomie er w obiegającej masie srebrnego pieniądza pomiędzy emisjami denarów a kwinarów. Żaden z umieszczonych w tabelce skarbów nie zawierał kwinarów. Nieco liczniej, choć też nieproporcjonalnie znikomo w stosunku do denarów, występują kwinary w skarbach wcześniejszych: tak np. w skarbie z San Miniato (prov. Firenze, Włochy), kończącym się emisjami z 78 r. p. n. e., na zbadanych 1 180 monet srebrnych było 69 kwinarów⁵⁶; w skarbie monet srebrnych z Palestrina (prov. Romagna, Włochy), kończącym się emisjami z 72 r. p. n. e., na 400 monet zbadanych było 367 denarów, 1 wiktariat i 32 kwinary⁵⁷. Dalsze przykłady występowania niewielkiej zwykle liczby kwinarów w ówczesnych skarbach srebrnych monet republikańskich przytacza E. A. Sydenham⁵⁸. Oczywiście należy się liczyć z ewentualną selekcją monety celem jej tezauryzacji, niemniej dysproporcja jest zbyt rażąca, ażeby nie miała odbijać — choćby w sposób przejawiony — rzeczywistego zjawiska, że kwinary odgrywały wówczas praktycznie w obiegu rolę bardzo znikomą.

Analiza tabeli uwidacznia fakt, że w skarbach z przełomu er występują już tylko niewielki procent republikańskich emisji z II w. p. n. e. Najwięcej ich znalazło się w skarbach ze Strimba, z Połańca oraz z Niederlangen, przy czym ostatni jest dość nietypowy, gdyż składa się w znacznej większości z denarów „zabkowanych”. W skarbach z Onna, Feins i Niederlangen w ogóle nie występują wcześniejsze, anonimowe emisje denarów z pierwszej połowy II w. p. n. e., w skarbach ze Strimba, Pieve-Quinta i Budapesztu stanowią one tylko 0,5—2% całości, podczas gdy w skarbie z Połańca ok. 3%.

Dość powoli wkraczały do obiegu emisje aktualne, pochodzące z czasów Augusta. Obejmują one na ogół zaledwie znikomy procent monet; jedynie w interesującym skarbie z Metz, kończącym się emisjami z lat 15—12 p.n.e., liczba monet Augusta dochodziła do 25%, a wiele z nich, zwłaszcza wybitych

⁵⁵ Tabelę tę sporządzono na podstawie informacji zawartych w następujących opracowaniach: Pieve-Quinta (prov. Romagna, Włochy) — M. Bahrfieldt *Der Denarschatz von Pieve-Quinta*, „Zeitschrift für Numismatik” (dalej: „ZfN”), t. X, Berlin 1883, s. 9 nn.; Niederlangen (Kr. Aschendorf, NRF) — H. Willers, op. cit., s. 342 nn.; Metz (dep. Moselle, Francja) — A. v. Sallet *Der Denarfund von Metz. Zur Chronologie der Münzprägung des Augustus*, „ZfN”, t. IX, 1882, s. 172 nn., T. Mommsen *Der Denar des Q. Salvidienus und die Schätze von Peccioli und Metz*, „ZfN”, t. XI, 1884, s. 71 nn., H. Mattingly *BMC*, t. I, s. LXXXVI, Budapeszt (Węgry) — Ö. Gohl, op. cit., s. 17 nn.; Strimba (r. Tîrgoviste, Rumunia) — B. Mitrea, op. cit., s. 129—144; Onna oraz Feins (obie miejscowości prov. Friesland, Holandia) — H. Willers op. cit., s. 334 nn., 338 n. oraz W. A. Van Es *De Romeinse Muntvondsten uit de drie Noordelijke Provincies*, Groningen 1960, s. 73 nn., 82 n.

⁵⁶ T. Mommsen *Römische Denarschätze*, „ZfN”, t. II, 1875, s. 45 nn.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 59 nn.

⁵⁸ E. A. Sydenham, op. cit., s. LII nn.

w hiszpańskiej mennicy Colonia Patricia, pochodziło prosto spod stempla. W innym współczesnym skarbie z terenu Francji, Charentenay (dep. Yonne), liczba srebrnych monet Augusta wynosiła 80 wobec tylko 51 republikańskich⁵⁹. Proporcje takie są jednak zrozumiałe dla terenów galijskich, gdzie właśnie działała mennica w Lugdunum, która od 15 r. p.n.e. wszczęła masową produkcję denarów Augusta. Dość znaczny procent denarów z czasu panowania cesarza Augusta w skarbie z Feins wynika przypuszczalnie z późnego momentu zdeponowania tego zespołu, chyba w końcowym okresie rządów Tyberiusza. Zresztą nawet w skarbie z Rheingönheim-Ludwigshafen w Palatynacie (NRF), kończącym się monetą Wespazjana, a więc zdeponowanym najwcześniej w r. 69, jest tylko 6 denarów Augusta wobec 9 denarów z II w. p.n.e. oraz 9 kwinarów i 81 denarów republikańskich z I w. p.n.e. (w tym 24 denary Marka Antoniusza)⁶⁰.

W skarbach ujętych w powyższej tabelce w różnym stopniu są natomiast reprezentowane nieco zdeprecjonowane „legionowe” denary Marka Antoniusza. W obu skarbach holenderskich, pochodzących z czasów Tyberiusza lub nieco późniejszych, denary te stanowią pokaźny procent: Onna 15% (35 denarów), Feins 13% (7 monet). We wcześniejszych skarbach, z Połańca i Strimba, nie ma ich w ogóle, zaś w skarbie z Budapesztu stanowią 5% całości (6 denarów). Wyraźne zróżnicowanie występuje również w kwestii udziału w tych zespołach denarów „ząbkowanych”. W skarbie z Niederlangen *denarii serrati* stanowią blisko 2/3 ogólnej ilości monet, w szeregu innych natomiast liczba ich wynosi tylko kilka procent (Onna — 6 denarów, Połańcie — 8, Feins — 1).

W oparciu o przedstawioną wyżej charakterystykę obiegu srebrnego pieniądza w państwie rzymskim na przełomie er można dokonać próby interpretacji odkrycia z Połańca.

Przy rozważaniach nad tym skarbem nasuwa się szereg zasadniczych kwestii: datacja napływu na ziemię polskie monet odkrytych w Połańcu, moment zakopania skarbu, czas i miejsce gromadzenia monet tego zespołu, uchwycenie okoliczności jego dotarcia na nasze tereny itp. Na niektóre kwestie nie będziemy oczywiście w stanie odpowiedzieć z powodu braku wystarczających informacji. Analiza danych prowadzi jednak do wniosku, że skarb z Połańca należy traktować jako zespół pierwotny, tzn. że napłynął on na ziemię polskie jednorazowo w takim właśnie składzie, w jakim go odkryto, lub bardzo zbliżonym. Wskazuje na to chronologia zespołu. W I w. n.e., a zwłaszcza w jego pierwszej połowie, napływ pieniądza rzymskiego na nasze tereny był tak niewielki, a chyba i zrozumienie roli monety na tyle jeszcze niskie, że nie wydaje się możliwe, ażeby skarb ten mógł być tutaj stopniowo gromadzony w rękach któregoś z naczelników plemiennych drogą regularnej, długoletniej wymiany z obcymi kupcami. Ewentualność bowiem uczestnictwa pieniądza w owym czasie w wymianie wewnętrznej należy już w ogóle wykluczyć.

Wyłania się przeto kolejna kwestia: kiedy i skąd ten zespół monet napłynął na ziemię polskie?

⁵⁹ A. Blanchet, op. cit., nr 251; S. Bolin *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*, Lund 1926, s. [160].

⁶⁰ S. Bolin *Fynden...*, s. [175]; tenże *State...*, s. 336; *Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Deutschland*, Abt. IV, t. II, Berlin 1965, nr 2212.

Na czas napływu monet rzuca światło struktura chronologiczna skarbu. Reprezentowane są w nim liczne monety republikańskie, przedstawiające nieprzerwany ciąg chronologiczny od pierwszych emisji denarów aż do monet ze schyłkowych lat Republiki, kilka denarów Augusta różnych typów, z trzema monetami końcowymi wybitymi na przełomie er, natomiast nie występują w skarbie żadne emisje Tyberiusza (14—37 n. e.).

Z uwagi na dość znaczne rozmiary skarbu — blisko 150 monet — nieprawdopodobne jest, aby na obszarze państwa rzymskiego wytworzył się w sposób przypadkowy zespół monet o takim składzie później aniżeli w pierwszych latach panowania Tyberiusza. Monety tego władcy emitowano w dużych ilościach i występują one licznie np. w Niemczech⁶¹, w przeciwieństwie do denarów jego następców, Kaliguli i Klaudiusza, które w znaleziskach spotyka się rzadko, gdyż za ich rządów w ogóle produkcja denara była niewielka⁶². Przykład wspomnianych skarbów z Onna i Feins wskazuje, że emisje Tyberiusza rozpowszechniały się dość szybko i stosunkowo licznie. Na ewentualną nieadekwatność skarbu w stosunku do proporcji zachodzących w obiegającej współcześnie masie monetarnej wpłynąć mogłaby jedynie celowa selekcja, której przykładem może być przytoczona przez Tacyta (*Germ.* 5) wzmianka o tym, że plemiona germańskie celowo wyszukują dawne emisje republikańskie, zwłaszcza denary „ząbkowane” oraz noszące na rewersie wizerunek dwukonnego rydwanu⁶³. Niemniej ze zjawiskiem takiej selekcji można się liczyć w zasadzie dopiero od reformy Nerona z 63 r., kiedy znacznie obniżono wagę srebrnej monety, gdyż poprzednio wszystkie emisje denarów reprezentowały, ogólnie biorąc, jednakową wartość kruszczową; z drugiej strony zresztą w skarbie z Połańca liczba *denarii serrati* jest bardzo znikoma (8), zaś *denarii bigati* również stosunkowo niewielka (30).

Pewne dane zdają się jednak wskazywać, że proces gromadzenia tego zespołu na obszarze Imperium lub na terenach sąsiadujących nastąpił jeszcze w końcowych latach panowania Augusta. Wymieniać tu można podkreślony już wyjątkowo wysoki udział w skarbie z Połańca denarów II w. p.n.e., a wśród nich także najstarszych emisji anonimowych oraz zupełny brak „legionowych” denarów Marka Antoniusza, które w nieco późniejszych skarbach, np. zakopanych za Tyberiusza lub trochę później (Onna, Feins) występują już liczniej. Oczywiście pewne starcie w obiegu końcowych denarów skarbu połanieckiego z wizerunkami cesarów Gajusza i Lucjusza na rewersie nie pozwala przesunąć momentu gromadzenia skarbu zbyt daleko w przeszłość, choć nie można wykluczyć, że występujące w zespole egzemplarze tego typu pochodziły z wcześniejszych lat emisji denarów tej serii.

Wydaje się również, że nie można momentu dotarcia na ziemię polskie tego zespołu zbyt oddalać w czasie od okresu jego gromadzenia, choć oczy-

⁶¹ Por. H. Willers, op. cit., s. 347.

⁶² Ibid.; potwierdza to analiza zawartości skarbów denarów ukrytych w I w. n. e., w których emisje Kaliguli i Klaudiusza reprezentowane są bardzo znikomo — por. dane, jakie zestawia S. Bolin (*State...*, s. 336 nn.).

⁶³ Tak tłumaczył H. Willers, op. cit., s. 347 nn., wytworzenie się zespołu monet odkrytego w Niederlangen, w którym na 62 denary do r. 29/28 p. n. e. było aż 41 *denarii serrati* i 6 *denarii bigati*.

wiście nie ma dowodu na to, ażeby napłynął on bezpośrednio z terenów Imperium. Na obszarach bowiem o większym w tym czasie napływie pieniądza niż na ziemi polskie musiałyby również dość szybko pojawić się w takim zespole denary Tyberiusza. Na analogicznej zasadzie nie można chyba także przesunąć zbyt późno momentu zdeponowania skarbu, jakkolwiek w tym wypadku precyzja w datowaniu jest już niemożliwa.

Skarb z Połańca dorzuca przeto nieco światła do charakterystyki najwcześniejszej fazy napływu pieniądza rzymskiego na ziemi polskie. Zagadnienia te omówiliśmy ostatnio szczegółowo w innej pracy⁶⁴, dochodząc do wniosku, że w tym pierwszym okresie — sięgającym dość odległej przeszłości, może nawet początków I w.p.n.e. — napływ pieniądza miał charakter sporadyczny i przypadkowy, niemniej w jakimś stopniu istniał. Obecnie posiadamy już również pełny zespół monet rzymskich z tej wczesnej fazy, a jak to staraliśmy się wykazać, chyba nawet zespół pierwotny, a więc nie gromadzony w ciągu lat czy dziesięcioleci na naszych ziemiach, lecz stanowiący zwarty zespół monetarny, który mniej więcej w takim składzie wpłynął w pewnym momencie na nasz teren. Czy odkrycie tego zespołu, którego moment napływu, a może i zdeponowania, należy umiejscowić, naszym zdaniem, w każdym razie w pierwszej ćwierci I w. n.e., czy to odkrycie świadczy przeto, ażeby wówczas istniał już bardziej masowy dopływ pieniądza rzymskiego na nasze tereny? Interpretacja taka byłaby, naszym zdaniem, błędna. W odkryciu tym widzimy właśnie potwierdzenie przypuszczenia o sporadycznym, jednostkowym napływie monet w najwcześniejszej fazie. Podobnie jak sporadycznie napływały na nasz teren pojedyncze monety republikańskie czy augustowskie, tak samo w pewnym momencie w jednostkowych wypadkach napłynąć mogły takie zespoły denarów, których oczywiście nie wiążemy jeszcze z transakcją wymienną na naszych ziemiach, lecz raczej z przemieszczeniem właściciela i dotarciem jego wraz z monetami na ziemi polskie, być może w związku z wypadkami politycznymi i walkami rozgrywającymi się współcześnie na terenach Imperium i sąsiadujących obszarów pozalimesowych. Przypomnieć tutaj bowiem można, że w latach 6—9 n.e. trwało wielkie powstanie plemion panońskich i dalmackich, które Rzymianom udało się stłumić dopiero po kilkuletnich uporczywych walkach, a tuż po śmierci Augusta, w 14 r. n.e., wybuchł w tejże Panonii bunt legionów rzymskich⁶⁵. Około 19 r. n.e. nastąpiły zamieszki wewnętrzne w państwie Markomanów, co doprowadziło do obalenia tamtejszego władcy, Marboda, przez Katualdę⁶⁶. Z drugiej strony, Rzymianie prowadzili również w pierwszych latach naszej ery uporczywe walki z Germanami nad Renem, zakończone klęską legionów Warusa w Lesie Teutoburskim w 9 r. n.e. i przyjęciem na tym terenie przez Imperium — mimo paru wypraw represyjnych — polityki defensywnej.

Wypadki tego rodzaju wywoływały przeto z pewnością ruchy migracyjne i przemieszczenia mniejszych lub większych grup ludzi. M. in. mogły się one przyczynić pośrednio do dotarcia na teren Małopolski zespołu monet odkrytego obecnie w Połańcu.

⁶⁴ A. Kunisz *Chronologia...*

⁶⁵ Por. o tych wydarzeniach A. Mócsy, op. cit., szp. 543 nn., 548 n.

⁶⁶ Szerzej o tym por. J. Dobias *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964, s. 105 nn.

WYKAZ MONET ZE SKARBU W POŁAŃCU

Numeracja monet odpowiada numerom na planszach z reprodukcjami. Monety określono podając ich numery katalogowe według następujących opracowań: E. A. Sydenham, op. cit. (Syd.), H. Mattingly *BMC*, t. I. (Matt.) oraz Cohen *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, II éd., reed. Leipzig 1930, t. I (Coh.). Niekiedy skutek starcia monety drobne szczegóły rysunku są nieczytelne i nie można precyzyjnie określić odmiany; zastosowano wówczas określenie „typ” i odpowiedni numer katalogowy. Nieczytelne części legendy podano w nawiasie graniastym. Występujące niekiedy na monetach litery w formie skróconej podano tekstem normalnym, zaznaczając skrót znakiem — nad odnośnymi literami napisu.

Przy opisie monet zastosowano następujące skróty:

pr. — wizerunek zwrócony w prawo (l. — w lewo)

zn. — znaczek wybitny wtórnie na monecie (*punch-mark*); przedstawienie graficzne zamieszczono wyżej — por. ryc. 3.

S. — stan zachowania monety określony według klas scharakteryzowanych w tabl. II.

C. — ciężar monety w gramach.

EMISJA ANONIMOWA (ok. 187—172 r.), mennica nie zlokalizowana, w południowej Italii lub na Sycylii.

1. Av. Głowa Romy w hełmie, pr., z tyłu X.

Rv. Dioskurowie pędzący na koniach, pr., innych symboli brak; napis w odcinku ROMA.

Syd. 140 lub 191 (?) S. VI C. 3,283

2. Av. i Rv. jak nr 1.

Syd. 140 lub 191 (?) S. VII C. 3,733

3. Av. i Rv. jak nr 1, lecz na Rv. czytelne tylko fragmenty liter [R]OMA.

Syd. 140 lub 191 (?) S. VII C. 3,478

EMISJA ANONIMOWA (ok. 182—172 r.), mennica nie zlokalizowana, w południowej Italii (?).

4. Av. jak nr 1.

Rv. Dioskurowie pędzący na koniach, pr., poniżej kaduceusz (?); w odcinku napis [R]OM[A].

Syd. 163 (?) S. VIII C. 3,098

EMISJA ANONIMOWA (ok. 145—138 r.), mennica Roma.

5. Av. jak nr 1; na policzku Romy zn.

Rv. Wiktoria na bidze, pr., w odcinku napis ROM[A].

Syd. 376 S. V C. 3,513

ATILIUS SARANUS (ok. 145—138 r.), mennica Roma.

6. Av. jak nr 1; z lewej w polu zn.

Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej napis $\overline{\text{SAR}}$, w odcinku [R]OM[A].

Syd. 377 S. VII C. 3,648

PINARIUS NATTA (ok. 145—138 r.), mennica Roma.

7. Av. jak nr 1; na czole Romy zn.

Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej napis NAT, w odcinku napis zatarty.

Syd. 382 S. VI C. 3,347

C. PLUTIUS (ok. 137—134 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.

8. Av. jak nr 1; na hełmie Romy zn.

Rv. Dioskurowie pędzący na koniach, pr.; poniżej napis [C PL]V[TI] w odcinku napis zatarty.

Syd. 414 S. VIII C. 3,523

C. RENIUS (ok. 135—126 r.), mennica Roma.

9. Av. jak nr 1.

Rv. Junona „Caprotina” na bidze zaprzężonej w kozły, pr.; poniżej

- napis C R[E]NI, w odcinku ROM[A].
 Syd. 432 S. VII C. 3,452
10. Av. i Rv. jak nr 9, lecz na Rv. czytelny fragment napisu C RE[N]I, zaś w odcinku napis zatarty.
 Syd. 432 S. VII C. 3,487
- CN. LUCRETIUS TRIO (ok. 133—126 r.), mennica Roma.
 11. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej ślady liter TRIO, z prawej u dołu X.
 Rv. Dioskurowie pędzący na koniach, pr.; poniżej napis CN LV[CR].
 Syd. 450 S. VI C. 3,656
- L. ANTESTIUS GRAGULUS (ok. 133—126 r.), mennica Roma.
 12. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej napis GRAG.
 Rv. Jowisz na kwadrydze, pr.; poniżej napis L ANTES, w odcinku ROMA.
 Syd. 451 S. V C. 3,610
13. Av. i Rv. jak nr 12, lecz na Av. z prawej strony X.
 Syd. 451 S. V C. 3,585
- SEX. POMPEIUS FOSTLUS (ok. 133—126 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
 14. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; poniżej z lewej symbol, z prawej X.
 Rv. Wilczyca karmiąca dwoje bliźniąt, pr.; z lewa stojąca postać, w głębi drzewo: wokół czytelne fragmenty liter napisu SEX PO [FOSTLVS].
 Syd. 461 lub 461a S. VIII C. 3,112
- M. BAEBIUS TAMPILUS (ok. 120 r.), mennica Roma.
 15. Av. Głowa Romy w hełmie, l.; z prawej napis TAMPIL.
 Rv. Apollo na kwadrydze, pr.; poniżej ROM[A], napis w odcinku zatarty.
 Syd. 489 S. VII C. 3,601
- C. ABURIUS GEMINUS (ok. 119—110 r.), mennica Roma.
 16. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.
 Rv. Mars w kwadrydze, pr.; poniżej C ABVR, w odcinku napis zatarty.
 Syd. 490 S. VI C. 3,520
- P. MAENIUS ANTIATICUS (ok. 119—110 r.), mennica Roma.
 17. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej strony X; na hełmie Romy zn.
 Rv. Wiktoria na kwadrydze, pr.; poniżej napis P MAE ANT, w odcinku ROMA.
 Syd. 492 S. V C. 3,670
- M. VARGUNTEIUS (ok. 119—110 r.), mennica Roma.
 18. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej M VARG, z prawej X.
 Rv. Jowisz na kwadrydze, pr.; poniżej napis ROMA.
 Syd. 507 S. V C. 3,621
- M. PORCIUS LAECA? (ok. 119—110 r.), mennica Roma.
 19. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; szczegóły zatarte.
 Rv. Libertas (?) na kwadrydze, pr.; nadlatująca Wiktoria wieńczy jej głowę; w odcinku czytelne tylko fragmenty liter XOM (?).
 Syd. 513?. S. VII C. 3,620

Uwaga: wskutek starcia monety i nieczytelności legendy oraz szczegółów rysunku określenie monety niezupełnie pewne.

M. FOURIUS PHILUS (ok. 110—108 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii środkowej.

20. Av. Głowa Janusa; wokół czytelne fragmenty liter napisu M F[OVRI]L F;
w polu z prawej strony zn.
Rv. Roma stojąca, l. trzyma berło i wieńczy trofeum; z prawej strony
napis ROMA, w odcinku napis zatarty.
Syd. 529 var. S. VIII C. 3,537
- Uwaga: w katalogu Sydenhama moneta bez napisu ROMA.
- M. TULLIUS (ok. 109 r.), mennica nie zlokalizowana, w północnej Italii lub
Galii nadpadańskiej.
21. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej napis ROMA.
Rv. Wiktoria na kwadrydze, z palmą w ręku, pr.; powyżej wieniec;
w odcinku napis M TVLL[I], pod zaprzęgiem X.
Syd. 531 S. VI C. 3,551
- Q. FABIUS LABEO (ok. 109 r.), mennica nie zlokalizowana, w północnej
Italii lub Galii nadpadańskiej.
22. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; poniżej X, z lewej napis ROMA, z pra-
wej LABEO.
Rv. Jowisz na kwadrydze, pr.; poniżej dziób okrętu; w odcinku napis
Q FABI.
Syd. 532 S. V C. 3,570
23. Av. i Rv. jak nr 22, lecz na Av. czytelne z napisu tylko ROMA, na Rv.
FAB.
Syd. 532 S. VI C. 3,056
- MN. AEMILIUS LEPIDUS (ok. 109 r.), mennica w południowej Italii (Rhe-
gium?).
24. Av. Głowa kobieca, pr.; z prawej napis ROMA, z lewej X; w polu z pra-
wej strony zn.
Rv. Potrójny łuk, na nim posąg jeźdźca, pr.; pod arkadami litery [L] E P,
wokół napis [M AEMI]LIO.
Syd. 554 S. VII C. 3,583
- C. FONTEIUS (ok. 109 r.), mennica w południowej Italii (Rhegium?).
25. Av. Głowa Janusa; z prawej strony X; na twarzach Janusa dwukrotnie
zn.
Rv. Statek ze sternikiem i 3 wioślarzami; powyżej napis [C]FONTEI, po-
niżej ROMA.
Syd. 555 S. V C. 3,718
- L. MEMMIUS (ok. 109 r.), mennica w południowej Italii (Rhegium?).
26. Av. Głowa kobieca, pr.; u dołu X.
Rv. Dwaj Dioskurowie stoją na wprost, trzymając włącznie, obok nich
konie; w odcinku widoczne fragmenty liter napisu [L] MEMM [I].
Syd. 558 S. VII C. 3,640
- M. CIPIUS (ok. 107 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
27. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; napis zatarty; na szyi Romy zn.
Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej rufa okrętu; w odcinku widoczne
fragmenty liter [R]OMA.
Syd. 546 (?) S. IX C. 3,647
28. Av. i Rv. jak nr 27, lecz Av. w polu z prawej strony zn., zaś na Rv.
litery napisu niewidoczne.
Syd. 546 (?) S. VIII C. 3,613

29. Av. i Rv. jak nr 27, lecz bez zn.; napisy zupełnie zatarte.
 Syd. 546 (?) S. IX C. 3,519
 Uwaga: identyfikację monet nr 27–29 przeprowadzono przez porównanie z reprodukcją denara M. Cippiusa u H. Mattingly'ego *Roman Coins...*, pl. X nr 5.
- C. CLAUDIUS PULCHER (ok. 106 r.), mennica Roma.
 30. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.
 Rv. Wiktoria na bidze, pr.; w odcinku napis [C] PVLCHER[R].
 Syd. 569 S. VII C. 3,589
31. Av. i Rv. jak nr 30, lecz na Av. na policzku Romy zn.
 Syd. 569 S. VII C. 3,573
- AP. CLAUDIUS, T. MALLIVS (ok. 106 r.), mennica Roma.
 32. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; na hełmie Romy oraz w polu z lewej strony dwukrotnie zn.
 Rv. Wiktoria na rydwanie, zaprzężonym w 3 konie, pr.; w odcinku napis [A]P CL T MĀ [QVR].
 Syd. 570 S. VI C. 3,698
33. Av. i Rv. jak nr 32, lecz na Av. w polu z lewej strony Ω, na hełmie Romy zn., zaś na Rv. napis [T]MĀ AP CL Q[VR].
 Syd. 570 a S. VI C. 3,590
- L. FLAMINIUS CILO (ok. 106–105 r.), mennica nie zlokalizowana, w północnej Italii lub Galii nadpadańskiej.
 34. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej strony napis ROMA.
 Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej napis L FLAMIN[I] CILO].
 Syd. 540 S. VI C. 3,630
35. Av. i Rv. jak nr 34, lecz na Av. na policzku Romy zn., na Rv. czytelny fragment napisu L FLAMIN[I] CIL[O].
 Syd. 540 S. VI C. 3,611
36. Av. jak nr 34, Rv. jak nr 35.
 Syd. 540 S. V C. 3,572
- L. CAESIUS (ok. 103 r.), mennica w południowej Italii (Rhegium?).
 37. Av. Popiersie młodzieńcze („Vejovis”), l.; z prawej strony ligatura AP; na popiersiu u dołu zn.
 Rv. Dwie postacie Larów, trzymających włócznie, pr., między nimi pies, u góry głowa Wulkana; napisy zatarte.
 Syd. 564 S. V C. 3,618
- L. MEMMIUS GALERIA (ok. 103–102 r.), mennica Roma (?).
 38. Av. Głowa Saturna, l.; z prawej napis ROMA, z lewej litera L; na czole Saturna zn.
 Rv. Wenus na bidze, pr., u góry nadlatujący Kupidon z wieńcem; w odcinku widoczne fragmenty liter napisu L MEMM[I] GAL].
 Syd. 574, *serratus* S. VIII C. 3,563
- L. APPULEIUS SATURNINUS (ok. 100–97 r.), mennica Roma.
 39. Av. Głowa Romy w hełmie, l.
 Rv. Saturn na kwadrydze, pr.; poniżej zaprzęgu M, w odcinku [L] SATVR[N].
 Syd. 578a S. VI C. 3,313
- L. IULIUS (ok. 100–97 r.), mennica Roma.
 40. Av. Głowa Romy w hełmie, pr., z lewej strony kłos.
 Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej napis L IVLI.
 Syd. 585 S. III C. 3,796

L. THORIUS BALBUS (ok. 100—95 r.), mennica nie zlokalizowana, w północnej Italii (?).

41. Av. Głowa Junony w koźlej skórze, pr.; z lewej napis ISMR.

Rv. Byk pędzący, pr.; poniżej napis L THORI[VS]), w odcinku BALBV[S], u góry litera V.

Syd. 598 S. V C. 3,490

42. Av. i Rv. jak nr 41, lecz na Rv. u góry litera P, zaś czytelny fragment napisu [L TH]ORIVS, w odcinku BALBVS.

Syd. 598 S. VII C. 3,480

43. Av. i Rv. jak nr 42, lecz czytelny fragment napisu na Rv. L THORIV[S B]ALB[VS].

Syd. 598 S. VIII C. 3,358

M. LUCILIUS RUFUS (ok. 100—95 r.), mennica nie zlokalizowana (w północnej Italii?).

44. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej litery P V; na hełmie Romy zn.

Rv. Wiktoria na bidze, pr.; u góry napis RVF, u dołu M LVCILI.

Syd. 599 S. VII C. 3,580

Q. MINUCIUS THERMUS (ok. 96—95 r.), mennica Roma.

45. Av. Głowa Marsa w hełmie, l.

Rv. Dwóch wojowników walczących, jeden z nich osłania tarczą kłęczącego towarzysza; w odcinku napis Q THERM [MF].

Syd. 592 S. VII C. 3,456

L. CASSIUS CAEICIANUS (ok. 93 r.), mennica Roma.

46. Av. Głowa Cerery, l.; z prawej strony napis [C]AEICIAN; na szyi Cerery zn.

Rv. Dwa woły ciągnące pług, l.; czytelny fragment napisu [L CA]SSI.

Syd. 594 S. VIII C. 3,536

C. ALLIUS BALA (ok. 93 r.), mennica Roma.

47. Av. Głowa kobieca, pr.; z lewej strony napis BALA.

Rv. Diana na bidze zaprzężonej w jelenie, pr.; poniżej zaprzęgu symbol; w odcinku napis C ALL[I].

Syd. 595 S. V C. 3,504

A. POSTUMIUS ALBINUS (ok. 92—91 r.), mennica nie zlokalizowana w Italii.

48. Av. Głowa Diany, pr.; poniżej czytelne fragmenty liter ROMA.

Rv. Trzech pędzących jeźdźców, l.; pod kopytami koni leżący wojownik; w odcinku napis A AL[B]INVS S F.

Syd. 613 a S. VII C. 3,671

D. IUNIUS SILANUS (90—89 r.), mennica Roma.

49. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej strony S.

Rv. Wiktoria na bidze, pr.; u góry liczba XXII; w odcinku widoczne fragmenty liter [D SIL]ANVS L [F].

Syd. 646 S. VIII C. 3,473

50. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.

Rv. Wiktoria na bidze, pr.; w odcinku napis D SILANVS [L F?] ROMA.

Syd. 646 (?) S. VIII C. 3,428

51. Av. i Rv. jak nr 50, lecz na Rv. w odcinku napis D SILANVS ROMA.

Syd. 646 a S. V C. 3,706

L. CALPURNIUS PISO FRUGI (90—89 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.

52. Av. Głowa Apollina, pr.; z lewej strony pionowa kreska.
Rv. Jeździec pędzący, trzyma gałązkę palmową, pr.; poniżej napis L PISO F[RVGI].
Syd. 663—665 S. VIII C. 3,590
- C. VIBIUS PANSA (89—88 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
53. Av. Głowa Apollina, pr.; z lewej strony czytelne fragmenty liter napisu PANSA.
Rv. Minerwa na kwadrydze, pr.; w odcinku napis [C] VIBIVS [C F].
Syd. 684 S. VII C. 3,714
54. Av i Rv. jak nr 53, lecz na Av. czytelny cały napis PANSA, zaś na Rv. [C] VIBIVS C [F].
Syd. 684 S. VII C. 3,446
55. Av. i Rv. jak nr 53.
Syd. 684 S. VIII C. 3,337
56. Av. jak nr 53, lecz szczegóły rysunku i legenda zatarte.
Rv. jak nr 53, lecz szczegóły zatarte; w odcinku napis [C] VIBIVS C F.
Syd. typ 684 S. VII C. 3,791
57. Av. i Rv. jak nr 56.
Syd. typ 684 S. VII C. 3,553
58. Av. i Rv. jak nr 56, lecz na Av. na policzku Apollina zn., zaś na Rv. czytelny fragment napisu [C] VIBIVS C [F].
Syd. typ 684 S. VIII C. 3,469
59. Av. i Rv. jak nr 53, lecz wszelkie napisy zupełnie zatarte.
Syd. typ 684? S. VIII C. 3,586
- Uwaga: wskutek wielkiego starcia monety i nieczytelności legendy oraz szczegółów rysunku określenie denara niezupełnie pewne.
- Q. TITIUS (88 r.), mennica Roma lub bliżej nie zlokalizowana, w Italii.
60. Av. Głowa brodata (Mutinus Titinus), pr.; na policzku zn.
Rv. Pegaz stojący na postumencie, na którym widnieje napis [Q] TITI, pr.
Syd. 691 S. VII C. 3,522
61. Av. i Rv. jak nr 60, lecz na Av. brak znaczka, zaś na Rv. napis zupełnie niewidoczny.
Syd. 691 S. VIII C. 3,473
62. Av. Głowa młodego Bachusa, pr.
Rv. jak nr 60, lecz napis zatarty.
Syd. 692 S. VIII C. 3,276
63. Av. i Rv. jak nr 62.
Syd. 692 S. VIII C. 3,251
64. Av. i Rv. jak nr 62, lecz na Av. w polu z prawej strony zn., zaś na Rv. poniżej Pegaza dwukrotnie zn.
Syd. 692 S. VIII C. 3,571
- L. TITURIUS SABINUS (88 r.), mennica Roma.
65. Av. Głowa męska (Tatius), pr.; z lewej strony napis SABI[N]; z prawej zn.
Rv. Dwaj wojownicy niosący porwane Sabinki; w odcinku L TITVRI.
Syd. typ 698 S. VII C. 3,409
66. Av. jak nr 65, lecz czytelny cały napis; na policzku Tacjusza dwukrotnie zn.

- Rv. Tarpeia rozdzielająca rękami dwóch walczących wojowników; w odcinku napis [L TITV]RI.
Syd. typ 699 S. VII C. 3,413
67. Av. jak nr 65, lecz brak znaczka.
Rv. Wiktoria na bidze, pr.; poniżej napis L TITVRI; w odcinku symbol; powyżej zaprzęgu zn.
Syd. 700 S. V C. 3,099
68. Av. i Rv. jak nr 67, lecz na Av. czytelny cały napis, na Rv. zaś szczegóły rysunku oraz legenda zatarte.
Syd. typ 700 S. VIII C. 3,570
- CN. CORNELIUS LENTULUS MARCELLINUS (87 r.), mennica Roma.
69. Av. Popiersie Marsa, pr.
Rv. Wiktoria na bidze, pr.; w odcinku napis [C] N LENTV[L].
Syd. 702 S. VI C. 3,245
70. Av. i Rv. jak nr 69, lecz na Av. dwukrotnie zn., zaś na Rv. z napisu czytelne CN LENT[VL].
Syd. 702 S. VII C. 3,440
71. Av. i Rv. jak nr 69, lecz na Rv. czytelny fragment legendy [C] N LENT[VL].
Syd. 702 S. VII C. 3,523
72. Av. i Rv. jak nr 69, lecz na Rv. czytelny fragment legendy [CN L]ENT[VL].
Syd. 702 S. IX C. 3,921
- L. RUBRIUS DOSSENUS (87—86 r.), mennica Roma.
73. Av. Głowa Jowisza, pr.; z lewej strony berło i napis DOSSEN; na szyi Jowisza zn.
Rv. Wiktoria, na wozie triumfalnym, zaprzężonym w 4 konie, pr.; w odcinku napis [L] RV[BRI].
Syd. 705 S. VII C. 3,605
74. Av. jak nr 73, lecz czytelny fragment napisu [D]OSSEN oraz brak znaczka.
Rv. jak nr 73, lecz napis nieczytelny.
Syd. 705 S. VIII C. 3,358
75. Av. Popiersie Minerwy w hełmie, pr.; napis zatarty.
Rv. jak nr 73.
Syd. 707 • S. VIII C. 3,535
- C. MARCIUS CENSORINUS (86 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii
76. Av. Głowy Numy Pompiliusza i Ankusa Marcjusza, pr.
Rv. Dwa pędzące konie, pr., na jednym jeździec; napis zatarty.
Syd. typ 713 S. IX C. 3,319
77. Av. Głowa Apollina, pr.
Rv. Koń pędzący, pr.; szczegóły rysunku zatarte; u dołu widoczny fragment napisu C CEN[SOR].
Syd. typ 714 S. VIII C. 3,053
- GARGILIUS, OGULNIUS, VERGILIUS (ok. 85—83 r.), mennica Roma.
78. Av. Głowa młodzieńca (Vejovis), pr., poniżej piorun; na szyi młodzieńca oraz na policzku dwukrotnie zn.
Rv. Jowisz z piorunem w ręku, na kwadrydze, pr.; napisy zupełnie zatarte.
Syd. typ 721 S. VIII C. 3,504

- MN. FONTEIUS (ok. 84 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
79. Av. Uwieńczona głowa młodzieńca, pr.; z lewej strony fragmenty liter M F[ONTEI C F]; na szyi młodzieńca zn.
Rv. Geniusz w postaci dziecka siedzącego na grzbiecie kozła, pr.; po bokach głowy Dioskurów, nad nimi gwiazdy.
Syd. 724 b S. VII C. 3,609
80. Av. i Rv. jak nr 79, lecz na Av. napis całkowicie zatarty, zaś na brodzie młodzieńca oraz w polu z prawej strony dwukrotnie zn.
Syd. 724 b S. VIII C. 3,242
- L. IULIUS BURSIO (ok. 83 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
81. Av. Głowa młodzieńca, pr.; z lewej strony trójząb i symbol.
Rv. Wiktoria na kwadrydze, pr.; w odcinku napis LIV[LI BVRSIO], poniżej zaprzęgu zn.
Syd. 728 S. VIII C. 3,429
82. Av. i Rv. jak nr 81, lecz na Av. obok trójzęba zn., zaś na Rv. napis zupełnie nieczytelny i brak znaczką.
Syd. 728 S. VIII C. 3,520
83. Av. i Rv. jak nr 81, lecz na Rv. powyżej zaprzęgu ślad liczby, czytelny fragment napisu [L] IVLI BV[RSIO] oraz brak znaczką.
Syd. 728 b S. VI C. 3,035
- C. LICINIUS MACER (ok. 83 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
84. Av. Popiersie młodzieńca (Vejovis), pr.; na szyi młodzieńca zn.
Rv. Minerwa na kwadrydze, trzyma włócznię i tarczę, pr.; w odcinku napis [C LI]CINIVS [L F MACER].
Syd. 732 S. VI C. 3,518
85. Av. i Rv. jak nr 84, lecz na Av. brak znaczką, na Rv. czytelny cały napis.
Syd. 732 S. VII C. 3,342
- P. CREPUSIUS (ok. 82—81 r.), mennica Roma.
86. Av. Głowa Apollina, pr., poniżej symbol, z lewej strony berło i litera B.
Rv. Pędzący jeździec z włócznią w ręku, pr.; w odcinku napis P CREPV[SI], u góry liczba LXXXXVIII.
Syd. 738 a S. V C. 3,535
- Q. ANTONIUS BALBUS (ok. 81 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
87. Av. Głowa Jowisza, pr.; z lewej strony S C.
Rv. Wiktoria na kwadrydze, trzyma wieniec i gałązkę palmową, pr.; w odcinku napis Q ANTO BALB PR; poniżej zaprzęgu litera B.
Syd. 742 b, *serratus* S. V C. 3,569
88. Av. jak nr 87; na czole Jowisza zn.
Rv. jak nr 87, lecz poniżej zaprzęgu litera V, zaś widoczne fragmenty liter napisu [Q]ANTO B[ALB PR].
Syd. 742 b, *serratus* S. VII C. 3,582
- C. MARIUS CAPITO (ok. 79 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
89. Av. Popiersie Cerery, pr.; z lewej napis CAPIT CXXXIII.
Rv. Rolnik idący za pługiem ciągniętym przez dwa woły, l.; w odcinku napis C MARI C F S C, powyżej CXXXIII.
Syd. 744 b, *serratus* S. IV C. 3,533
- A. POSTUMIUS ALBINUS (ok. 79 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
90. Av. Popiersie Diany, pr.

- Rv. Kapłan przy ołtarzu, obok stojący wół; napis A POST A F S N
ALBI[N].
Syd. 745, *serratus* S. V C. 3,622
91. Av. Głowa Hiszpanii, pr.; z lewej strony napis HISPAN.
Rv. Postać stojąca, l.; z lewej strony orzeł legionowy, z prawej pęki
różeg z toporami; napis A POST A F S N ALBIN.
Syd. 746, *serratus* S. V C. 3,828
- C. NAEVIUS BALBUS (78—77 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
92. Av. Głowa Junony, pr.; z lewej strony S C.
Rv. Wiktoria w trójkonnym rydwanie, pr.; powyżej liczba XXXVI;
napis w odcinku częściowo ścięty, częściowo zatarty.
Syd. 769, *serratus* S. V C. 3,762
- L. PROCILIUS (78—77 r.), mennica Roma.
93. Av. Głowa Jowisza, pr.; z lewej strony S C.
Rv. Junona „Sospita” trzyma włócznię i tarczę, pr., przed nią wąż;
z lewej strony napis L PROCILI [F].
Syd. 771 S. V C. 3,642
94. Av. i Rv. jak nr 93, lecz na Rv. czytelny fragment napisu
[L] PRO[CILI F].
Syd. 771 S. V C. 3,566
- L. PAPIUS (78—77 r.), mennica nie zlokalizowana, w Italii.
95. Av. Głowa Junony Sospity, odziana w kozłą skórę; z lewej symbol.
Rv. Gryf pędzący, pr., poniżej łodyga maku; w odcinku napis L. PAPI.
Syd. 773, *serratus* S. V C. 3,271
- M. VOLTEIUS (ok. 76 r.), mennica Roma.
96. Av. Głowa Bachusa, pr.; w polu z prawej strony zn.
Rv. Cerera na rydwanie ciągniętym przez dwa węży, pr.; z lewej strony
symbol; w odcinku napis M VOLTEI M F.
Syd. 776 S. V C. 3,650
97. Av. Popiersie bogini w hełmie, pr.; z lewej strony symbol.
Rv. Cybela jadąca na rydwanie ciągniętym przez dwa lwy; w odcinku
napis [M] VOLTEI M [F].
Syd. 777 S. V C. 3,578
98. Av. i Rv. jak nr 97, lecz na Rv. napis w odcinku zupełnie ścięty, zaś
ponad zaprzęgiem OH.
Syd. 777 S. VI C. 3,505
- CN. CORNELIUS LENTULUS MARCELLINUS (ok. 76—74 r.), mennica nie
zlokalizowana, w Hiszpanii.
99. Av. Popiersie Geniusza, pr., z lewej berło; powyżej litery G P R.
Rv. Glob, z lewej strony uwieńczone berło, z prawej rufa okrętu; napis
w polu EX S [C], poniżej CN LEN.
Syd. 752 S. V C. 3,716
- L. RUTILIUS FLACCUS (ok. 75 r.), mennica Roma.
100. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej czytelne fragmenty liter FLAC.
Rv. Wiktoria na bidze, pr.; w odcinku napis [L R]VT[ILI].
Syd. 780 lub 780 a S. VII C. 3,649
- C. POSTUMIUS (ok. 74—73 r.), mennica Roma.
101. Av. Popiersie Diany, pr., z lewej strony sarna.
Rv. Pędzący pies, pr.; w odcinku napis [C POST]VM[I].
Syd. typ 785 S. VIII C. 3,456

- M. PLAETORIUS CESTIANUS (ok. 68—66 r.), mennica Roma.
 102. Av. Popiersie Cybeli w „corona muralis”, pr.; z lewej strony napis CESTIANVS.
 Rv. Krzesło kurulne; wokół napis M PLAETORIVS AED CVR EX S C.
 Syd. 808 S. V C. 3,697
- M. NONIUS SUFENAS (ok. 63—62 r.), mennica Roma.
 103. Av. Głowa Saturna, pr.; z lewej strony litery S C; na brodzie Saturna zn.
 Rv. Stojąca Wiktoria wieńczy Romę, która siedzi na stosie oręza, l.; wokół napis [PR L V] P F, w odcinku [SEX] NON[I].
 Syd. 885 S. VII C. 3,643
- C. CONSIDIUS NONIANUS (ok. 63—62 r.), mennica Roma.
 104. Av. Popiersie Wenus (Venus Erycina), przybrane klejnotami, pr.; z lewej półkolem napis C CONSIDI NONIANI; w polu z lewej strony zn.
 Rv. Świątynia na szczycie góry, otoczona murami obronnymi; w polu napis ERVC.
 Syd. 886 S. V C. 3,881
- C. COELIUS CALDUS (ok. 62 r.), mennica Roma.
 105. Av. Głowa konsula G. Celiusza Kaldusa, pr.; z lewej strony proporczyk z widoczną na nim literą S; z prawej półkolem napis C COEL CALDVS.
 Rv. Postać siedząca na „lectisternium”, na którym widoczny napis L CALDVS VII VIR EPVL; z lewej napis pionowy C CALD[VS], z prawej IMP [A X lub AV X]; na „lectisternium” zn.
 Syd. 894 lub 894 a S. V C. 3,714
- P. FONTEIUS CAPITO (ok. 61 r.), mennica Roma.
 106. Av. Głowa Concordii, pr.; wokół napis P FONTEIVS CAPITO III VIR [CONCORDIA].
 Rv. Piętrowy budynek z kolumnami („Villa Publica”); z lewej strony napis T DIDI, w odcinku IMP, z prawej [V]JIL PVB.
 Syd. 901 S. VI C. 3,500
- L. FURIUS BROCCCHUS (ok. 61 r.), mennica Roma.
 107. Av. Popiersie Cerery, pr.; w polu napis III VIR, poniżej BROCC[HI].
 Rv. Krzesło kurulne, po obu stronach pęki różeg; powyżej napis L FVRI CN F.
 Syd. 902 S. V C. 3,649
- Q. CAEPIO BRUTUS (ok. 60 r.), mennica Roma.
 108. Av. Głowa Wolności (Libertas), pr.; napis zatarty.
 Rv. Konsul L. Juniusz Brutus, idący pomiędzy dwoma liktorami, poprzedzany przez sługę; w odcinku napis BRVTVS.
 Syd. 906 S. VI C. 3,334
- P. PLAUTIUS HYPYSAEUS (58 r.), mennica Roma.
 109. Av. Popiersie kobiece (Leuconoë), pr., z lewej strony delfin; z prawej napis P YPSAE S C.
 Rv. Jowisz na kwadrydze, l.; poniżej napis C YPSAE CO[S] PRIV CEPIT.
 Syd. 911 S. V C. 3,104
- MN. ACILIUS (ok. 55 r.), mennica Roma.
 110. Av. Głowa Salus, pr.; z lewej strony od dołu napis SALVTIS.
 Rv. Salus stojąca, l.; oparta lewą ręką na kolumnie, w prawej trzyma

- węza; wokół napis \overline{MN} ACILIVS III VIR VALET \overline{V} .
 Syd. 922 S. V C. 3,737
111. Av. jak nr 110, lecz napis biegnie od góry.
 Rv. jak nr 110, lecz napis pionowy, a czytelne zeń tylko \overline{MN} ACILIVS.
 Syd. 922 S. VI C. 3,304
- L. SCRIBONIUS LIBO (55 r.) mennica Roma.
112. Av. Głowa uosobienia Dobrej Przyszłości (Bonus Eventus), pr.; wokół napis BON EVENT LIBO.
 Rv. Okragły ołtarz („puteal”); u góry napis PVTEAL, w odcinku SCRIBON.
 Syd. 928 S. VI C. 3,724
- A. PLAUTIUS (ok. 54 r.), mennica Roma.
113. Av. Głowa Cybeli w „corona muralis”, pr.; z prawej strony napis A PLAUTIVS, z lewej AED C[VR S C]; na policzku Cybeli zn.
 Rv. Postać klęcząca z wzniesionymi rękami oraz wielbłąd, pr.; w odcinku napis BACCHIVS, z prawej strony [I]VDAEVS.
 Syd. 932 S. VI C. 3,451
- Q. SICINIUS, C. COPONIUS (49—48 r.), mennica Roma.
114. Av. Głowa Apollina, pr.; poniżej widoczny fragment gwiazdy; z prawej strony napis Q SICI[NIVS], z lewej III VIR; nad głową Apollina zn.
 Rv. Maczuga Herkulesa, przybrana lwią skórą, z lewej strony strzała, z prawej łuk; po prawej stronie napis C COPO[NIVS], po lewej PR S C.
 Syd. 939 S. V C. 3,628
- D. POSTUMIUS ALBINUS (49—48 r.), mennica Roma
115. Av. Głowa Marsa w hełmie, pr.
 Rv. Dwie galijskie trąby, między nimi dwie tarcze; z prawej napis ALBINVS, z lewej BRVTI F.
 Syd. 941 S. VI C. 3,655
- L. HOSTILIUS SASERNA (ok. 48 r.), mennica Roma.
116. Av. Głowa Galla z rozwianymi włosami, pr.
 Rv. Biga, na niej woźnica i wojownik z włócznią i tarczą, pr.; powyżej napis L HOSTILIVS, u dołu SASERN; poniżej zaprzęgu zn.
 Syd. 952 S. V C. 3,478
- C. IULIUS CAESAR (ok. 54—44 r.).
117. Ok. r. 47, mennica nie zlokalizowana, w Galii.
 Av. Popiersie Wenus, l., z lewej strony Kupido i lituus, z prawej berło.
 Rv. Trofeum wojenne, u jego stóp siedzą Gall i Galijka; w odcinku napis CAESAR.
 Syd. 1015 S. V C. 3,565
118. R. 46, mennica nie zlokalizowana, w Afryce.
 Av. Głowa Cerery, pr.; wokół napis COS TERT [D]ICT ITER.
 Rv. Przybory liturgiczne; powyżej napis AVGVR, poniżej PONT MAX.
 Syd. 1023 lub 1024 S. VI C. 3,740
- MN. CORDIUS RUFUS (ok. 46 r.), mennica Roma.
119. Av. Głowy Dioskurów, pr.; nad nimi gwiazdy; z lewej strony napis RVFVS III V[IR]; u dołu zn.
 Rv. Stojąca postać kobieca (Venus Verticordia), trzyma berło i wagę, l.,

- z tyłu Kupido; z prawej strony napis \overline{MN} CORDIVS.
Syd. 976 S. VI C. 3,777
120. Av. i Rv. jak nr 119, lecz na Av. brak znaczka oraz czytelny cały napis, na Rv. widoczny fragment napisu [MN] CORDIVS.
Syd. 976 S. VII C. 3,361
121. Av. i Rv. jak nr 120, lecz czytelne fragmenty napisów na Av. RVFVS [III VIR], na Rv. [MN COR]DIVS.
Syd. 976 S. VII C. 3,229
- T. CARISIUS (ok. 45 r.), mennica Roma.
122. Av. Głowa Junony Monety, pr.; napis niewidoczny.
Rv. Narzędzia mincerskie (kowadło, młot i kleszcze); powyżej napis [T CA]RISIVS.
Syd. typ 982 S. VI C. 3,557
123. Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej strony napis ROMA.
Rv. Glob, na nim oparty róg obfitości, po bokach berło i rufa okrętu; w polu napis T CARISI.
Syd. 984 a S. VI C. 3,320
124. Av. Popiersie Wiktorii, pr.; z lewej widoczne ślady liter S C.
Rv. Wiktoria na kwadrydze, pr.; w odcinku napis T CARISI.
Syd. 985 S. VII C. 3,423
125. Av. i Rv. jak nr 124, lecz napisy dobrze czytelne.
Syd. 985 S. V C. 2,353
126. Av. Popiersie Wiktorii, pr.; na głowie zn.
Rv. Wiktoria na bidze, pr.; w odcinku napis T CARISI.
Syd. 986 S. VI C. 3,726
- C. CONSIDIVS PAETUS (ok. 45 r.), mennica Roma.
127. Av. Głowa Apollina, pr.; w polu z prawej strony potrójny zn.
Rv. Krzesło kurulne; powyżej napis C CONSID[I], w odcinku litery zatarłe; na wizerunku krzesła zn.
Syd. 991 S. VII C. 3,567
- L. AEMILIUS BUCA (ok. 44 r.), mennica Roma.
128. Av. Głowa Cezara w wieńcu laurowym, pr.; z lewej strony napis [D]ICT PERPETVO, z prawej zatarty; na karku Cezara zn.
Rv. Niemal kompletnie starty. Zarysy stojącej postaci (Venus Victrix), trzymającej na rękę posążek Wiktorii, l.; na ręce Wenus zn.
Syd. 1061 S. IX C. 2,966
129. Av. Głowa Cezara w wieńcu laurowym, pr.; z lewej strony napis DICT PERPETVO, z prawej CAES[AR]; w polu z prawej strony zn.
Rv. Wenus siedząca, pr.; z lewej strony napis [L B]VCA.
Syd. 1062 S. VII C. 3,494
- P. CLODIUS (ok. 41 r.), mennica Roma.
130. Av. Głowa Słońca w koronie promienistej, pr.; z lewej strony kołczan; z prawej zn.
Rv. Półksiężyc otoczony 5 gwiazdami (widoczne 4); poniżej napis [P] CLODIV[S] M F.
Syd. 1115 S. VI C. 4,000
131. Av. Głowa Apollina, pr.; z lewej strony lira.
Rv. Diana Lucifera stojąca na wprost, trzyma w obu rękach zapalone pochodnie; z prawej strony napis pionowy P CLODIV[S], z lewej M F.

- Syd. 1117 S. V C. 3,607
 132. Av. i Rv. jak nr 131, lecz na Rv. czytelne P CLO[DI]VS oraz M F.
 Syd. 1117 S. V C. 4,033
 133. Av. i Rv. jak nr 131, lecz na Av. u dołu zn.
 Syd. 1117 S. VII C. 3,615
 C. VIBIUS VARUS (ok. 39 r.), mennica Roma.
 134. Av. Popiersie Minerwy w hełmie i pancerzu, pr.; z prawej strony
 w polu zn.
 Rv. Herkules stojący, oparty na maczudze, l.; z prawej napis C VIBIVS,
 z lewej VARVS.
 Syd. 1140 S.V C. 3,678
 M. ANTONIUS (ok. 43—31 r.).
 135. M. Antonius, Octavianus, M. Barbatius (41 r.), mennica w Azji Mniej-
 szej (Ephesus?).
 A. Głowa M. Antoniusza, pr.; wokół napis M ANT IMP AV̄G III VIR
 R P C M BA[RBAT Q P].
 Rv. Głowa Oktawiana, pr.; wokół napis CAESAR IMP PONT III VIR
 R P C.
 Syd. 1181 S.V C. 3,431
 136. M. Antonius, L. Antonius, M. Cocceius Nerva (41 r.), mennica jak nr 135.
 Av. Głowa Marka Antoniusza, pr.; wokół napis M ANT IMP AV̄G
 III VIR R P C M NĒRVA PROQ P.
 Rv. Głowa Lucjusza Antoniusza, pr.; wokół napis L ANTONIVS [C]O[S].
 Syd. 1185 S. VI C. 3,303
 137. M. Antonius, Octavianus (40—39 r.), mennica jak nr 135.
 Av. Głowa M. Antoniusza, pr.; wokół napis M ANTON IMP III VI[R]
 R P C AV̄G].
 Rv. Głowa Oktawiana, pr.; wokół napis CAESAR IMP PONT III VIR
 R P C.
 Syd. 1194 S.V C. 3,524
 OCTAVIANUS (41—27 r.).
 138. R. 31—29, mennica nie zlokalizowana, na Wschodzie.
 Av. Głowa Oktawiana, pr.
 Rv. Siedzący Merkury trzyma lirę, pr.; w polu napis [CAE]SAR DIV
 [I F].
 Matt. 598, Coh. 61 S. VI C. 3,612
 AUGUSTUS (27 r. p. n. e. — 14 r. n. e.).
 139. Augustus, P. Petronius Turpilianus (19 r.), mennica Roma.
 Av. Popiersie kobiece (Feronia), pr.; wokół napis TVR[PILIANVS] III
 VIR, u dołu FERON; w polu z prawej strony zn.
 Rv. Part klęczący trzyma w ręce proporzec, pr.; wokół napis CAESAR
 AV̄GVSTVS SIGN RECE.
 Matt. 14 S. IV C. 3,930
 140. Augustus, M. Durmius (19 r.), mennica Roma.
 Av. Głowa kobieca (Honos), pr.; wokół napis M [DVRMIVS] III VIR
 HONORI.
 Rv. Kwadryga, pr.; w otoku napis [CAESA]R AV̄GVST[VS].
 Matt. 55, Coh. 429 S. V C. 3,735
 141. Augustus, C. Marius Tromentina (17 r.), mennica Roma.
 Av. Głowa Augusta, pr., z prawej strony lituus; po prawej napis

- AVGVSTVS; na szyi Augusta zn.
 Rv. Pędząca kwadryga, na niej palma, pr.; u góry napis [C M]ARIVS C F, u dołu TRO III VIR.
 Matt. 101—102, Coh. 456 S. III C. 3,867
142. R. 11—9 p. n. e., mennica Lugdunum.
 Av. Głowa Augusta, w wieńcu laurowym, l.; z lewej strony napis AVGVSTVS, z prawej DIVI F.
 Rv. Byk, pr.; w odcinku napis IMP XII.
 Matt. 472—474 var., Coh. 157 S. IV C. 3,616
 Uwaga: u Mattingly'ego głowa Augusta zwrócona w prawo.
143. R. 2 p. n. e.—14 n. e., mennica Lugdunum.
 Av. Głowa Augusta, w wieńcu laurowym, pr.; wokół napis [CAESAR AVGVS]TVS DIVI F PATER [PATRIAE].
 Rv. Gajusz i Lucjusz Cezarowie stoją na wprost trzymając włócznie i tarcze; pomiędzy nimi przybory liturgiczne: simpulum (z lewej strony) i lituus (z prawej); wokół napis C L CAESARE[S AVGVSTI F] COS DESIG P[RINC IVVENT].
 Matt. 519—526, Coh. 43 S. V C. 3,678
144. R. 2 p. n. e.—14 n. e., mennica Lugdunum.
 Av. i Rv. jak nr 143, lecz na Av. czytelny fragment legendy CAESAR AVGVST[VS DIVI F PATER PA]TRIAE, na Rv. [C L CAESARES AVGVST]I F COS DESIG PRINC IVV[ENT].
 Matt. 519—526, Coh. 43 S. IV C. 3,654
145. R. 2 p. n. e. — 14 n. e., mennica Lugdunum.
 Av. jak nr 143, lecz czytelny fragment legendy CAESAR AVGVSTVS [DIVI F PATER PATRIAE] oraz w polu z prawej strony zn.
 Rv. jak nr 143, lecz lituus z lewej strony, simpulum z prawej, poniżej X, zaś czytelny fragment napisu C L CAESARES AV[GVSTI F COS DESIG PRINC] IVVENT.
 Matt. 538 S. V C. 3,460
- MONETY DOKŁADNIE NIE OKREŚLONE (II w. p. n. e.).
146. Typ „Dioskurowie”, mennica nieuchwytna.
 Av. Głowa Romy w hełmie, pr.; z lewej strony X.
 Rv. Dioskurowie pędzący na koniach, pr.; wszelkie dalsze szczegóły rysunku i napis zatarte.
 S. IX C. 3,602
 Uwaga: denar wybity nie później niż w latach ok. 133—126, gdyż z tego czasu pochodzi ostatnia emisja typu „Dioskurowie” (Syd. 455).
147. Typ „Wiktoria na bidze”, mennica nieuchwytna.
 Av. jak nr 146.
 Rv. Wiktoria pędząca na bidze, pr.; wszelkie dalsze szczegóły rysunku i legendy zatarte.
 S. VIII C. 3,299

Ryc. 5. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 6. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 7. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 8. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 9. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 10. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 11. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 12. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 13. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 14. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 15. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 16. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

Ryc. 17. Denary rzymskie ze skarbu z Połańca

КЛАД РИМСКИХ ДЕНАРОВ ВРЕМЕН РЕСПУБЛИКИ И ИМПЕРАТОРА АВГУСТА, ОТКРЫТЫЙ В ПОЛАНЕЦЕ, В СТАШУВСКОМ РАЙОНЕ

В ноябре 1968 г. в Поланеце, на небольшом расстоянии от берега реки Вхосдни был открыт клад римских денаров в небольшом глиняном сосуде. Монеты, за исключением одной (утерянной), приобретены Свентокшским музеем в Кельце; все фрагменты сосуда утеряны¹⁻². В окрестностях Поланеца часто встречаются клады и мелкие находки римских монет, а также другие археологические находки этого периода³⁻⁴ и карта (рис. 1).

Сохранившиеся 147 монет клада — это денары, начиная с первых выпусков времен Республики (типа „Диоскури“), вплоть до времен Августа; три позднейших монеты (типа „К. Л. Цезарес“) отчеканены в Лугдуне в годы 2 до н. э. — 14 н. э.⁵⁻⁹. В кладах имеются 8 денарий сerratи и 30 денарий бигати; отсутствуют полностью „легионерские“ денары Марка Антония и варварские подделки.

Хронологическая структура клада изображена на рис. 2. В кладах представлены выпуски ряда монетных дворов, не все из которых удалось локализовать¹⁰⁻¹². Структура клада по весу монет изображается на таблице I. Средний вес денара из этого клада составляет 3,577 г (II в. до н.э.: 3,533 г, первая половина I в. н. э.: 3,577 г, Цезарь-Октавиан: 3,506 г, Август: 3,706 г), разброс — от 2,966 до 4,033 г, имеется один денар Т. Каризия весом 2,353 г¹³⁻¹⁶.

Поланецкий клад содержит интересный иконографический материал¹⁷⁻¹⁹. Наличие „punch marks“ установлено на 51 денарах (3 монеты с обеих сторон, 44 только на лицевой стороне, 4 только на обороте), из которых 16 относятся к II в. до н. э.²⁰⁻²⁶. Сохранность монет изображена на таблице II; большинство монет поланецкого клада отличается значительной изношенностью (VI степень изношенности: монета достаточно сильно стертая, VII степень изношенности: монета сильно стертая, VIII степень изношенности: монета очень сильно стертая). Незначительна изношенность позднейших монет времен Августа. Несколько монет, входящих в состав клада, относятся к разряду редких (№ 20 — Syd. 529 var. и № 4, 135, 136).

Клад из Поланеца следует рассматривать на фоне римской денежной системы времен Республики и ранней Империи²⁷⁻³⁵, а также на фоне размещения других находок римских монет. Поланецкий клад — уникальная находка на территории Польши; клады, обнаруженные до этого, не ранее времени Адриана. Монеты донероновского времени вообще редко появляются на территории Польши³⁶⁻⁴⁰ и карта (рис. 3). В Малой Польше интереснейшие находки этого периода обнаружены в деревне Сталэнж, в Мелецком районе (на расстоянии 10 км от Поланеца, на противоположном берегу Вислы): 4 республиканских денара 78—55 гг. до н. э. найдены в разных точках на территории поселения времен римского влияния⁴¹, а также в деревне Бжезе, в Опатувском районе: денар Августа 19—16 гг. до н. э. (монетный двор Колония Патриция ?)⁴². Вдоль Вислы и на Подкарпатье обнаружено еще несколько находок римских монет этого периода⁴³.

Поланецкий клад — самый большой из исследованных до сих пор комплексов монет этого периода, найденных за пределами древнего римского государства. В ЧССР обнаружено несколько кладов, но сведения о них как правило очень скупы; в СССР находки этого рода не встречаются вовсе, если не считать кавказской зоны, в Германии же встречаются достаточно часто лишь на Рейне⁴⁴⁻⁴⁸. В Румынии и Венгрии клады монет этого периода довольно многочисленны; поланецкому кладу родственны в хронологическом отношении, на-

пример, клады из Стримба (Румыния) и Будапешта (Венгрия)⁴⁹⁻⁵³. На территории древнего римского государства клады этого периода относительно немногочисленны⁵⁴.

Структура бывшей в то время в употреблении массы серебряных римских монет изображена на таблице III, иллюстрирующей состав ряда кладов, обнаруженных в наше время. Из таблицы явствует, что квинары играли ничтожную роль в обороте; незначительной была также роль ранних денаров, отчеканенных в II в. до н. э. В кладах, относящихся к рубежу эр, немногочисленны также денары Августа, редко встречаются „легионерские” денары Марка Антония; процент денарий сerratи как правило тоже незначителен⁵⁵⁻⁶⁰.

Кладу из Поланеца присущи свойства „первичного комплекса”. Следует полагать, что он появился на территории Польши в первой четверти I в. н. э. приблизительно в таком же составе, в каком он дошел до наших дней. Основой для определения времени появления клада является его хронологическая структура: непрерывность ряда выпусков, начиная с первых республиканских денаров вплоть до Августа, отсутствие монет Тиберия, относительно большой процент монет II в. до н. э.⁶¹⁻⁶². По всей вероятности клад был депонирован вскоре после того, как монеты оказались на территории Польши.

Комплекс монет, открытых в Поланеце, оказался на территории Польши в период, когда приток римских денег на эту территорию был мало интенсивным и носил споредический характер. Поэтому появление этого комплекса следует связывать не с торговым обменом, а с миграционными процессами и с перемещением его владельца на территорию Польши, быть может, в связи с происходившими тогда событиями в Паннонии или в государстве маркоманов, или же с войнами Рима с германами⁶⁴⁻⁶⁵.

В каталоге монет клада из Поланеца указаны дата выпуска, монетный двор, описание монеты с учетом возможного наличия „punch mark” (zn.) номер каталога (Sydenham CRR, Mattingly BMC t. 1, Cohen Description t. 1), сохранность монеты („S”; степени изношенности аналогичны приведенным на таблице II) и вес монеты в граммах („C”). Все монеты воспроизведены на таблицах и снабжены нумерацией.

THE HOARD OF ROMAN DENARII FROM THE PERIOD OF THE REPUBLIC AND THE EMPEROR AUGUSTUS DISCOVERED AT POŁANIEC (THE STASZÓW DISTRICT)

In November, 1968 there was discovered at Połaniec, near the bank of the river Wschodnia, a hoard of Roman denarii in a small earthenware vessel. The coins (except one that was lost) have been taken over by the Świętokrzyskie Museum in Kielce; all the sherds of the broken vessel, on the other hand, have been lost¹⁻². Hoards, small finds of Roman coins, and other archeological relicts from that period are quite numerous in the neighbourhood of Połaniec³⁻⁴ and the map (fig. 1).

The 147 coins saved from the hoard are the denarii covering the period from the first Republican issues (the “Dioscuri” type) to the times of Augustus; the three latest coins (the “C. L. Caesares” type) were struck in Lugdunum in the years 2 B. C. — 14 A. D.⁵⁻⁹ The hoard includes 8 denarii serrati and 30 denarii bigati; there are no “legion” denarii of Marcus Antonius or barbarian imitations.

The chronological structure of the hoard is shown in figure 2. The hoard contains the issues of a number of mints, partly not located¹⁰⁻¹². The structure of the hoard with respect to the weight of the coins is illustrated in table I. The average weight of a denarius is 3,559 g. (2nd century B. C. — 3,533 g.; the first half of the 1st century B. C. — 3,577 g.; Caesar to Octavian — 3,506 g.; Augustus — 3,706 g.). The weight of the coins ranges from 2,966 to 4,033 g.; moreover, one denarius of T. Carisius weights 2,352 g.¹³⁻¹⁶

The hoard from Połaniec also provides an interesting iconographic material¹⁷⁻¹⁹. „Punch-marks” were found to appear on 51 denarii (on 3 coins, on both sides; on 44 coins, on the obverse only; on 4 coins, on the reverse only), in this number 16 denarii dating from the 2nd century B. C.²⁰⁻²⁶ The state of preservation of the coins is presented in table II: the hoard from Połaniec holds for the most part coins that are considerably worn out (the grade of wear VI — a coin considerably worn out; VII — a coin much worn; VIII — a coin very much worn). The coins of Augustus, however, bear only slight vestiges of wear. Some coins in the hoard belong to rarer types (No. 20 — Syd. 529 var. and Nos. 4, 78, 135, 136).

The hoard from Połaniec should be examined not only against the background of the Roman monetary system in the period of the Republic and early Empire²⁷⁻³⁵ but also considering the distribution of other finds of Roman coins. The hoard under study is unique in Poland because the earliest Roman hoards that have been so far unearthed are those of time of Hadrian. Coins from before the reign of Nero appear in general in small quantities on the territory of Poland³⁶⁻¹⁰ and the map (fig. 3). In Małopolska (Little Poland) very interesting discoveries from that period were made at Otałęż, the Mielec district (about 10 km from Połaniec, on the other side of the Vistula), where 4 Republican denarii from the years 78—55 B. C. were found separately on the territory of a settlement dating from the period of Roman influences⁴¹. Another find comes from Brzezcie, the Opatów district — it is a denarius of Augustus from the years 19—16 B. C. (the Colonia Patricia mint?)⁴². Along the Vistula and on the edge of the Carpathian foothills there were unearthed further Roman coins from that period⁴³.

The hoard from Połaniec is the richest of the hitherto examined finds of Roman coins from that period, discovered on a territory that did not lie within the boundaries of the antique Roman State. Some contemporary hoards were found in Czechoslovakia, but the data on them are, as a rule, scanty. In USSR such hoards do not appear at all (except in the Caucasian zone); in Germany they are more numerous only along the Rhine⁴⁴⁻⁴⁸. The hoards of coins from that period are, on the other hand, frequent in Roumania and Hungary; the hoards from Strimba in Roumania and Budapest in Hungary, for instance, approximate in chronology the find from Połaniec⁴⁹⁻⁵³. On the territory of the ancient Roman State the hoards from that period are relatively scarce⁵⁴.

The structure of the silver money current in Rome at that time is shown in table III, in which are compared the contents of some selected contemporary hoards. The table demonstrates a very insignificant role in currency of quinarii and only a small percentage of older denarii, coined in the 2nd century B. C. In hoards dating from the turn of the eras, the denarii of Augustus are not numerous either, there seldom appear the „legion” denarii of Marcus Antonius, and the percentage of denarii serrati is, as a rule, insignificant as well⁵⁵⁻⁶⁰.

The hoard from Połaniec has the character of a „primary find”. It may be assumed to have been brought to Poland all at one time — presumably in the first quarter of the 1st century A. D. — its contents being analogous or coming very near to the present one. The time of the influx is indicated by the chronological

structure of the hoard: a continuous sequence of the issues from the first Republican denarii to those of Augustus, the lack of the issues of Tiberius, a relatively high percentage of coins from the 2nd century B. C.⁶¹⁻⁶³. The hoard was very likely deposited soon after it had reached Poland.

The coins found at Połaniec were brought to Poland at the time when the influx of Roman money to this territory was sporadic and of small intensity. Hence, the appearance of these coins should be ascribed not to trade but to the migration processes and the shifting of their owner onto the Polish territory, maybe in connection with the events taking then place in Pannonia or in the state of Marcomans, or else in connection with the wars waged by the Romans against the Germans⁶⁴⁻⁶⁶.

The catalogue of the coins from the hoard from Połaniec furnishes the following data: the date of issue, the mint, a description of the coin considering the possible presence of a "punch-mark" ("zn."), catalogue number (Sydenham CRR, Mattingly BMC vol. 1, Cohen Description, Vol. 1), the state of preservation of the coin ("S", the gradation analogous to that given in table I), and the weight in grams ("C"). All the coins are reproduced on plates with correspondent numeration.